

AGORA

JAARGANG 26 – NUMMER 1 – 2010

Gender

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

Redactioneel

FOTOGRAFIE OMSLAG Ed Yourdon

FOTOGRAFIE REDACTIONEEL Ernst Grantham-Hill

Zomaar een plein in een grote stad in Nederland. Overdag overspoeld door groepjes meisjes en vrouwen. Al lachend en pratend lopen ze van de ene naar de andere winkel, tussendoor drinken ze een drankje op het terras. Na winkelsluitingstijd verandert het plein. Groepjes jonge mannen, 'hangjongeren', met fietsen, scooters en harde muziek. Als er al vrouwen lopen, doen ze dat op een holletje en kijken ze naar de grond.

De tram, midden op de dag in een grote stad in de Randstad. Studenten stappen in en uit, jonge vrouwen, vaak met kind, kinderwagen en boodschappentassen, overheersen.

Aan de rand van de stad een ander beeld. Lange straten met mistroostig uitzijnde blokken; een bouwmarkt, een glashandel, keukengigant en verfwinkel. Het publiek: mannen, meestal alleen, soms in groepjes, vaak in werkkleding. Vrouwen die zich hier wagen worden aangestaard en soms nagefloten.

Een man vraagt een passerende vrouw de weg in een stadscentrum. Ze legt uit: "Hier nog rechtdoor, bij de Hema linksaf, voorbij de bakker links, dan is het tegenover dat kleine boetiekje." De man denkt: "Waarom kan ze nu niet gewoon zeggen de hoeveelste straat ik af moet slaan? Die winkels ben ik dadelijk weer vergeten, dus nu loop ik nog verkeerd."

Mannen, vrouwen en de stedelijke omgeving. Het lijkt een vanzelfsprekende combinatie en dat zou het ook moeten zijn. Immers, de stad, de openbare ruimte, is van iedereen voor iedereen. In Nederland en België zijn man en vrouw gelijkwaardig, iets wat in de openbare ruimte gereflecteerd zou moeten zijn. Echter, iedereen kan zich wel een plein voor de geest halen waar bovenstaand tafereel zich af zou kunnen spelen. Schijn bedriegt dus.

Maar hoe zit het dan? We weten dat mannen en vrouwen zich anders oriënteren, maar hoe komt dat terug in de stedelijke omgeving? Wordt daar rekening mee gehouden in het ontwerp? Welke sekse delft het onderspit op welke momenten en op welke plekken? Wordt er überhaupt wel nagedacht over sekseverschillen in het planning- en ontwerpproces? En hoe zit dat in andere landen, andere werelddelen?

In dit nummer gaat AGORA op zoek naar de relatie tussen stad en gender. Naar de manier waarop de stedelijke omgeving het gedrag van man en vrouw beïnvloedt en andersom – naar de manier waarop man en vrouw de stedelijke omgeving beïnvloeden.

In het varia gedeelte een artikel van Fulco Treffers en Jos van Dorrestein over tijdelijke huur en verhuur van woonruimtes – een verschijnsel van alle tijden met verstrekkende gevolgen. Verder een artikel van Sara Geenen over de lokale dynamiek achter goudontginning en goudhandel.n aangaat, en niet in het minst de ruimtelijke planners van de 21e eeuw.

Waar AGORA toch al die maanden bleef...

Eindelijk is daar de langverwachte eerste AGORA van 2010. Wij bedanken hierbij onze abonnees voor hun geduld. Het heeft langer geduurd dan de redactie lief was, maar toch zijn we blij met dit resultaat. Reden van de vertraging was een tijdelijke terugloop in redacteurs en onzekere financiering, zaken waar een tijdschrift dat geheel met vrijwillige inzet tot stand komt altijd mee te maken heeft. Gelukkig is de interesse in ons tijdschrift niet afgenomen en mogen we inmiddels weer nieuwe redacteurs verwelkomen. En voor onze abonnees: in de tweede helft van 2010 maken we alles weer goed!

REDACTIE AGORA

Gender

- 04 **Stedelijke omgeving: voor hem en haar**
INLEIDING Bas van Leeuwen & Yvonne Rijpers

- 07 **Vrouwen, alcohol en ambiguïteit**
CASESTUDIE Melissa Stepney

- 11 **Gender, samenleving en stedelijk ontwerp**
ACHTERGROND Mukarram Abbas

- 16 **Gender gelijkheid in Latijns-Amerikaanse steden**
CASESTUDIE Carolina Mojica

- 18 **Ontwerpcriteria voor het domein van de flaneurs**
CASESTUDIE / ACHTERGROND Tra My Nguyen

- 22 **Homo-ontmoetingsplekken, een omstreden ruimtelijk fenomeen**
CASESTUDIE Maartje Bulkens

- 26 **Vrouwen die bouwen**
CASESTUDIE Caroline Newton

Varia

- 36 **Tijdelijke huur: een permanent randverschijnsel**
CASESTUDIE Fulco Treffers en Jos van Dorresteyn

- 38 **Isolatie en connectie van een mijnstad**
CASESTUDIE Fulco Treffers en Jos van Dorresteyn

Colofon / Volgende nummer

Stedelijke omgeving: voor hem en haar

AUTEURS Bas van Leeuwen & Yvonne Rijpers

FOTOGRAFIE Ernst Grantham-Hill

'Why men don't listen and women can't read maps.'
'Men are from Mars, Women are from Venus.' Het zijn slechts twee voorbeelden van de talloze boeken over mannen en vrouwen die wereldwijd gretig aftrek vinden. Vaak zien we ze opduiken als cadeau voor een verjaardag of een bruiloft. Boeken met een (pseudo-) populair wetenschappelijk sausje over gender verschillen blijven goed verkopen; blijkbaar blijft het verschil tussen man en vrouw ons intrigeren.

België kent sinds 1948 volwaardige politieke rechten voor vrouwen, in Nederland is het vrouwenkiesrecht in 1922 in de grondwet vastgelegd. Echter, in Nederland is de discussie over vrouwenrechten in de politiek nog altijd actueel, zeker nu de Hoge Raad in april van dit jaar heeft bepaald dat de politieke partij SGP (Staatkundig Gereformeerde Partij) vrouwen niet mag uitsluiten van passief kiesrecht, omdat dat in strijd is met het VN-Vrouwenverdrag.

Ook bij sociaalruimtelijke vraagstukken is gender een interessant thema. Er zijn veel 'weetjes' in omloop over genderverschillen: zo zouden vrouwen slechter kunnen kaartlezen dan mannen en geen goede ruimtelijke oriëntatie te hebben. Het is een feit dat vrouwen zich op een hele andere manier oriënteren dan mannen; een vrouw richt zich op herkenningspunten, zoals een bakker of een pin apparaat, voor een man is 'de derde straat rechts' genoeg. Echter, het is niet alleen de oriëntatie waarin man en vrouw verschillen in benadering van de stedelijke omgeving, het is ook het gebruik van de stad dat in grote mate verschilt. Zo maken vrouwen gebruik van andere voorzieningen en dientengevolge andere gebieden in de stad dan mannen. En zijn vrouwen en mannen op andere tijdstippen oververtegenwoordigd in de openbare ruimte.

Daarom rijst de vraag voor wie (en door wie) de stedelijke omgeving eigenlijk is ontworpen. Wordt er eigenlijk wel rekening gehouden met de invloed van sekseverschillen? Het artikel van Linda Sandberg

gepubliceerd in Agora 2009-4 gaat hier ook op in.

In dit themanummer gaan we op zoek naar de relatie tussen stedelijkheid en gender. We kijken naar de manier waarop de stedelijke omgeving het gedrag van man en vrouw beïnvloedt en andersom: naar de manier waarop man en vrouw de stedelijke omgeving beïnvloeden.

In het patriarchale Latijns-Amerika hebben vrouwen vaak meer last van de niet sekseneutrale omgeving dan hier in de lage landen.

Sociaal-ruimtelijke dialectiek

Locatie en gebruiker oefenen een wederzijdse invloed uit op elkaar: de gebruiker van een plek wordt beïnvloed door de plek en oefent gelijktijdig invloed uit op omgeving door zijn of haar gedrag, maar bijvoorbeeld ook door betekenis te verlenen aan de plek. Vaak is te zien dat een plek op een heel andere manier wordt gebruikt dan de manier die bedenkers voor ogen hadden, waardoor deze plek een nieuwe betekenis krijgt. Dit gebeurt op elke schaal: van een parkbankje dat iedere dag opnieuw dienst doet als schans voor skaters, tot een voormalig industriegebied dat wordt overgenomen door kunstenaars. We hebben aan den lijve de gevolgen van blauwdrukplanning leren kennen. Dat is één van de redenen waarom er meer en meer focus is gekomen op het proces van de stedelijke ontwikkeling. Hierbij moet rekening gehouden worden met de behoeftes van en gevolgen voor gebruikers bij ruimtelijke ontwikkelingsprocessen. Vaak gaat dit (onbewust) echter nog voorbij aan het verschil tussen man en vrouw. Zo kunnen de sociale gevolgen voor een allochtone huisvrouw zonder auto, die door stadsvernieuwing van een stadswijk naar een buitenwijk

verhuisd, enorm zijn. Om de stad in te richten voor al haar gebruikers is er meer inzicht nodig in de manier en de momenten waarop beide seksen de stad gebruiken. Tegelijkertijd moet er in het besluitvormingsproces ruimte worden gemaakt voor de verschillende manieren waarop de stad gebruikt wordt.

In haar artikel over vrouwen en alcohol gaat Melissa Stepney in op de manier waarop vrouwen de stad gebruiken voor een specifiek doel en op een specifiek moment: tijdens het uitgaan. In welke stad je 's avonds ook rondwandelt, overal zie je jonge mensen uitgaan, plezier maken en drinken. In de latere uurtjes levert deze mix van jongeren en alcohol vaak dronken en zelfs alarmerende taferelen op. Vrouwen gaan op zulke momenten op zoek naar het soms wankel evenwicht tussen plezier en controle.

Vaak beleven we de bebouwde omgeving als een gegeven in een stad. Echter, de manier waarop deze bebouwde omgeving wordt vormgegeven, is wel degelijk een proces waarin het gender discours een rol speelt. Mukarram Abbas onderzocht voor ons gender discours binnen de stedenbouw.

In het patriarchale Latijns-Amerika hebben vrouwen vaak meer last van de niet seksneutrale omgeving dan hier in de lage landen. Carolina Mojica neemt ons mee in het moeizame proces naar gendergelijkheid in Latijns-Amerika steden.

Met Caroline Newton reizen we af naar een ander werelddeel: Afrika, waar vrouwen uit Victoria Mxenge, een buurt in het arme oosten van

Kaapstad, niet aan de zijlijn blijven staan als het gaat over huisvesting. Ze zijn belangrijke partners in huisvestingsprojecten. Hoe en waarom wordt in het artikel in kaart gebracht.

Een aantal artikelen met de nadruk op de lastige relatie tussen met name vrouwen en de stedelijke dus. Echter, Maartje Bulkens geeft ons inzicht in een mannelijk perspectief en dan in het specifiek het perspectief van de homoseksuele man. Homo-ontmoetingsplekken zijn overal in Nederland te vinden in de publieke ruimte. Plekken waar mannen seksuele contacten kunnen opdoen; plekken die vaak omstreden zijn vanwege het gebruik dat conflicteert met de normen en waarden van andere gebruikers van dezelfde plek...

Bas van Leeuwen (basvanl@gmail.com) is sociaal geograaf en is als directie adviseur werkzaam bij het Ontwikkelingsbedrijf Gemeente Amsterdam. Yvonne Rijpers (ymrijpers@gmail.com) is sociologe / planologe en werkzaam als adviseur stedelijke ontwikkeling. Bas van Leeuwen en Yvonne Rijpers zijn beide redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

<http://www.politics.be/duiding/581/>

<http://www.nationaalarchief.nl/>

Rakodi, C. (1991) Cities and people: Towards a gender-aware urban planning process? *Public Administration and Development* 11, nr. 6, pp. 541-559

Vrouwen, alcohol en ambiguïteit

AUTEUR Melissa Stepney

FOTOGRAFIE Egor Gribanov

VERTALERS Heidi Hanssens, Nick Schuermans, Stephanie Vervae

In welke stad je 's avonds ook rondwandelt, overal zie je jonge mensen uitgaan, plezier maken en drinken. In de latere uurtjes levert deze mix van jongeren en alcohol vaak dronken en zelfs alarmerende taferelen op. Vrouwen gaan op zo'n momenten op zoek naar het soms wankel evenwicht tussen plezier en controle.

Versillende Europese overheden hebben recent een aantal initiatieven genomen in de hoop zo een antwoord te bieden op de groeiende sociale en economische kosten van overdadig alcoholgebruik. Het Britse Instituut voor Alcohol Studies berekende voor het jaar 2008 dat de maatschappelijke kost van alcoholmisbruik in de EU vergelijkbaar was met de totale overheidsuitgaven aan sociale zekerheid. Alcoholgerelateerde problemen vertegenwoordigden bovendien bijna één vierde van de totale uitgaven in de medische sector. Het is met andere woorden één van de grootste uitdagingen voor de hedendaagse gezondheidszorg. Een bijzonder aspect hiervan is het fenomeen 'comazuipen' (binge drinking) en de taferelen van openbare dronkenschap die zich elke vrijdag- en zaterdagavond afspelen in de straten van vele stadscentra. Anderzijds vormen de taksen op alcohol een belangrijke bron van inkomsten voor de overheid. In het Verenigd Koninkrijk bedraagt de totale waarde van de markt voor alcoholische dranken meer dan £30 miljard. De alcoholindustrie genereert miljoenen directe en indirecte jobs, gaande van de productie van alcohol tot de verkoop ervan in pubs, bars en restaurants.

Vrouwen en alcohol

Het debat over de kost van alcoholgebruik is dus complex en gecontesteerd. Dit weerspiegelt zich ook op het sociale niveau. Jonge vrouwen zijn hier vaak het middelpunt van de controverse. Ze worden immers geconfronteerd met een aantal tegenstrijdige, maar dwingende opvattingen over de relatie tussen alcohol en hun vrouwelijke identiteit. Openbare alcoholconsumptie door vrouwen heeft doorheen de

geschiedenis vaak tot de nodige bezorgdheid geleid. Een mooi voorbeeld hiervan is het werk van de Engelse schilder William Hogarth waarin vrouwen worden voorgesteld in Gin Lane en Beer Street. In de kern van dit debat gaat een fundamentele tegenstrijdigheid schuil. Enerzijds wordt de participatie van vrouwen aan het nachtleven geassocieerd met een 'nieuwe vorm van vrouwelijkheid' waarin emancipatie en vrijheid centraal staan. Anderzijds wordt het ook in verband gebracht met de teloorgang van de traditionele waarden en de opkomst van de vrije moraal en een gebrek aan verantwoordelijkheidszin, wat resulteert in sociale wanorde en morele anarchie. Dergelijke opvattingen over vrouwen en drank weerspiegelen hoe de creatie en occupatie van plaatsen sekseafhankelijk is. Alcoholgebruik gebeurt zowel thuis als in het openbaar in bars, op straat en in de nachtclub. Feministische geografen hebben in deze context onder meer onderzoek gedaan naar de manier waarop vrouwen zich in dergelijke openbare ruimtes – en in het bijzonder 's nachts - 'niet op hun plaats' kunnen voelen. Tegelijkertijd echter zijn gender, geslacht en seksualiteit op zich ook 'ruimtelijk'. Steve Pile stelt bijvoorbeeld dat het vrouwelijk lichaam een bepaalde ruimte is, heeft en produceert. Als feministisch geografe tracht ik een aantal van deze ruimtelijke ervaringen en gedragingen te bestuderen. Ik focus hierbij op vrouwelijke universiteitsstudentes, een doelgroep waar tot nog toe weinig aandacht aan werd besteed. Onderzoek wijst uit dat drinken en dronkenschap een belangrijk aspect is van de studentencultuur. Het stereotype beeld van 'de student' is echter eenzijdig en gaat volledig voorbij aan de verscheidenheid en de heterogeniteit van dergelijke groepen. Toch is het in het kader van dit artikel – en van mijn onderzoeksproject meer algemeen – moeilijk om deze diversiteit in rekening te brengen. Ik richt mij dan ook vooral op een beperkt aantal onderwerpen die tijdens mijn interviews met studentes in Reading (VK) en Groningen naar voren kwamen. In een laatste hoofdstuk zal ik mijn bevindingen kaderen binnen de bestaande psychoanalytische theorieën.

De vrouwelijke drinkidentiteit is complex en ambivalent

Controle en de vrouwelijke drinkidentiteit

Eén van de belangrijkste thema's bij dit onderzoek waren de veelal complexe opvattingen en ervaringen met betrekking tot de vrouwelijke identiteit. Jonge vrouwen ondervinden vaak tegenstrijdige gevoelens bij het tot uitdrukking brengen of – zoals Judith Butler het verwoordt – het 'vervullen' van hun vrouw-zijn gedurende het nachtelijke uitgangsleven. Heel wat studentes, zeker de Britse, blijken erg begaan te zijn met veiligheid en het behoud van controle, wat belangrijke implicaties heeft voor hun vrouwelijke identiteit. Ze zijn zich bewust van het feit dat bepaalde dronken handelingen zoals struikelen of vallen doorgaans meer getolereerd worden bij mannen dan bij vrouwen. Begrippen als 'sletterig', 'vloeken', 'uit je dak gaan', 'flirten', maar ook 'respect' en 'voorzichtigheid' beïnvloeden dan ook niet enkel hun lichaamstaal, maar ook de manier waarop ze zich uiterlijk profileren. De lengte van een rokje, de hoeveelheid make-up, de insnijding van een topje, het zijn allemaal zaken die aan strenge controle worden onderworpen, vooral wanneer ze zich in de publieke ruimte begeven. Zoals Adrienne Rich ooit bemerkte: het is de geografie van het meest intieme – het lichaam – die studentes doorheen de avond vaak intensief bezighoudt. Tegelijkertijd beschouwen vele studentes deze beperkingen op hun lichaam ook als onderdrukkend. Ze verzetten zich daartegen door stevig uit te gaan met vrienden en vriendinnen, vooral naar nachtclubs en bars. Alcoholconsumptie speelt hierbij een belangrijke rol. Drinken en dronken zijn helpen studentes dikwijls om zich over hun remmingen te zetten. In die zin roept alcohol ook vragen op van kwetsbaarheid, eerbhaarheid en verantwoordelijkheid. Door aandacht te besteden aan kledij en make-up willen studentes ingaan tegen de gangbare opvattingen over vrouwelijke fatsoenlijkheid. Uiteraard wordt het belang van

Uitgaan is voor veel vrouwen dus een kwestie van zoeken naar een subtiel evenwicht tussen twee tegenstrijdige identiteiten

kledij en make-up ook vaak weer uitgedrukt in termen van aantrekkelijkheid voor het andere geslacht.

Zowel in Reading als in Groningen werden uitgaan en lol hebben als zo'n belangrijk aspect van het studentenleven beschouwd, dat sommigen zich geen 'goede' student zouden voelen indien ze niet aan de vele feesten en andere sociale gebeurtenissen zouden deelnemen. Vooral bij Britse eerstejaarsstudenten bleek dit het gangbare discours te zijn. Veel van hen wonen dan ook in residenties op de campus die sterk zijn doordrongen van een groeps cultuur. In Groningen – waar studenten veelal in particuliere studentenhuizen wonen – is dit veel minder het geval, met uitzondering van degenen die bij een studentenclub zijn aangesloten. Veel studentes omschrijven hun verblijf aan de universiteit bovendien als een periode van ontdekking, verkenning en verandering. Ze ontdekken wie ze zijn, waar ze in geloven en waar ze thuishoren. De gevoelens die hiermee gepaard gaan, zijn er zowel van angst en bezorgdheid als van plezier en opwindning.

Paradoxe ruimten

De meeste jonge vrouwen vinden het dus niet aangeraden om al te dronken te worden tijdens het uitgaan, maar bloednuchter de avond

doorbrengen beschouwen ze evenmin als wenselijk. Geen van beide uitersten stemt overeen met hun visie van de ideale vrouwelijke drinkidentiteit. Zoals een studente tijdens een interview aangaf: "Er een verschil tussen 'goed' dronken zijn en 'slecht' dronken zijn". Uitgaan is voor veel vrouwen dus een kwestie van zoeken naar een subtiel evenwicht tussen twee tegenstrijdige identiteiten: 'een beetje de teugels laten vieren' (omschreven als fun) maar tegelijkertijd de controle behouden (omschreven als vrouwelijk). Dit creëert een 'paradoxale ruimte' - zo noemt de Britse geografe Gillian Rose het - waarin vrouwen zich enerzijds bewust verzetten tegen de gevestigde en vaak subtiele opvattingen en verwachtingen omtrent hun sekse, maar er zich anderzijds toch ook naar schikken. Veeleer dan een toestand waarin je alle controle verliest, is dronken zijn voor vele jonge vrouwen net een controlemechanisme geworden. De manier waarop zij met alcohol omgaan, is een weerspiegeling van de mate waarin zij over de nodige zelfkennis en discipline beschikken. Zoals Bev Skeggs reeds aangaf, worden jonge vrouwen op basis van hun omgang met alcohol ingedeeld naar klasse en fatsoen: zij die zichzelf onder controle hebben en zij die daar niet toe in staat zijn. Voor veel studenten komt uitgaan neer op 'op een gecontroleerde manier aangenaam dronken of tipsy worden'.

Studentes in beide steden geven ook aan dat zij vaak thuis al een glaasje drinken vooraleer ze de stad in trekken. In Groningen gebeurt dit dikwijls al tijdens het avondeten. Studenten doen dit niet enkel om financiële redenen, maar ook om in een gemoedstoestand te komen waarin ze zich minder geremd voelen, waardoor ze ontmoetingen en plaatsen later op de avond op een andere manier kunnen ervaren. Licht aangeschoten zijn vooraleer een club of bar binnen te gaan, wordt beschouwd als economisch voordelig en sociaal wenselijk.

De invloed van de psychoanalyse

Hoe kunnen psychoanalytische theorieën nu helpen bij het interpreteren van deze thema's? Eén van de basispremissen van de psychoanalyse stelt dat de psyche onze gedragingen, relaties en alledaagse ervaringen wezenlijk beïnvloedt. Sigmund Freud, wellicht de meest bekende psychoanalyticus, ontwikkelde een omvattende en dynamische theorie over het onbewuste. Hierin stelde hij de toen heersende opvatting in vraag waarin het individu en zijn subjectiviteit enkel een neerslag zouden zijn van een sociale en culturele constructie. Dit betekent evenwel niet dat de mens slechts 'slaaf' zou zijn van zijn/haar instincten. Freud stelt wel dat met name ervaringen uit de kindertijd essentieel zijn in het vormen en bestendigen van seksuele distincties en genderspecifieke rollenpatronen. Hoewel Freuds theorie veel meer omvat, vormt deze verzameling van lichamelijke en psychische driften die de menselijke seksualiteit coördineren een centraal punt binnen zijn psychoanalytische benadering.

Feministische auteurs leveren dikwijls zware kritiek op Freud. Ze doen dit omwille van de dominante plaats van het Oedipus complex in zijn denken en het gebrek aan analyses en verklaringen van de vrouwelijke seksualiteit. Deze feministische tegenkantingen mogen ons echter niet beletten Freuds inzichtrijke theorieën te bestuderen en te operationaliseren. In het geval van mijn onderzoek en specifiek voor dit artikel over jonge vrouwen, alcohol en het nachtleven, hebben zowel psychoanalytische als feministische theorieën veel te bieden. Eén van de zaken die de psychoanalyse introduceert, is namelijk de notie van conflict en ambivalentie. Psychoanalytische denkers zijn er zich namelijk maar al te goed van bewust dat ervaringen, handelingen en gedragingen kunnen voortkomen uit tegenstrijdige, door het (on)bewustzijn aangestuurde noties van verlangen/afkeer, schuld, berouw, vreugde en pijn. Het besef

"Gin Lane" en "Beer Street" van William Hogarth illustreren de tegenstrijdige opvattingen over de combinatie alcohol en het vrouwelijke lichaam in het Engeland van de late 18e eeuw: het is zowel het onderwerp van verlangen als een symbool voor morele anarchie.

Het gaat er blijkbaar om een 'correcte' vrouwelijke drinkidentiteit te vinden die het midden houdt tussen geremdheid en losbandigheid

van het bestaan van dergelijke paradoxale ruimtes biedt een mogelijkheid om de vaak tegenstrijdige opvattingen van jonge vrouwen met betrekking tot drinken op een andere manier te interpreteren. Langs de ene kant belichamen jonge vrouwen in het nachtleven 'vrijheid' en 'emancipatie'. Langs de andere kant bevestigen ze ook een aantal vrouwelijke stereotypes. Dit laatste wordt door feministen aangeduid als het patriarchale onbewuste, een concept dat zeker ter discussie staat omdat het gedragingen als gedetermineerd voorstelt. Ondanks deze tekortkomingen biedt de psychoanalyse ons de mogelijkheid om de sociale verwerving en reproductie van seksuele identiteiten te begrijpen. De eerste bevindingen van mijn onderzoek suggereren dat wanneer jonge vrouwen een glaasje drinken, zij geconfronteerd worden met een aantal (on)bewuste dilemma's die betrekking hebben op paradoxale ideeën rond wat het betekent een 'braaf' of 'stout' meisje te zijn. Het gaat er blijkbaar om een 'correcte' vrouwelijke drinkidentiteit te vinden die het midden houdt tussen geremdheid en losbandigheid: een situatie die in se moeilijk en contradictorisch is. Dit betekent dat het aanvaardbaar is om een beetje 'tipsy' of 'een beetje aangeschoten' te zijn, zolang men als jonge vrouw niet (op)valt in de publieke ruimte. Ideologisch kunnen we de ambivalentie die jonge vrouwen rond drinken ervaren ook kaderen binnen hedendaagse vormen van protest op basis van ideeën rond vrouwelijkheid/mannelijkheid. Zoals Juliet Mitchell al aangaf, liggen zowel de drang tot verandering als het verlangen naar het status quo aan de grondslag van de constructie van genderidentiteit. Niet alleen het bevestigen van stereotypes, maar ook het verzet ertegen, zorgt ervoor dat de drinkidentiteit bij vrouwen inherent ambivalent is van karakter. De geografie van het drinken toont dus aan dat genderongelijkheden ingebed blijven in de heersende economische en sociale structuren en dat vrouwen noties van emancipatie en vrijheid aan den lijve ondervinden, vooral in de publieke ruimte.

Melissa Stepney (m.stepney@reading.ac.uk) werkt momenteel als PhD studente aan de Universiteit van Reading (VK).

Literatuurselectie

- Bondi, L (2008) Psychoanalytic theory. In: Johnston, R.J; Gregory, D; Pratt, G and Watts, M (Eds)(2008) The Dictionary of Human Geography. 5th Edition, Oxford: Blackwell
- Jayne, M, Valentine, G & Holloway, S (2008). Fluid Boundaries—British Binge Drinking and European Civility: Alcohol and the Production and Consumption of Public Space. *Space and Polity* 12(1): 81-100.
- Kingsbury, P.T (2009) 'Psychoanalytic Theory/Psychoanalytic Geographies. In: Kitchin, R & Thrift, N (Eds) International Encyclopedia of Human Geography Vol. 8 487-494
- Klingemann, H & Gmel, G (2001) Mapping the Social Consequences of Alcohol Consumption, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers in 'Alcohol - Economic costs and benefits' Institute of Alcohol Studies Factsheet 2007.
- Laurie, N, Dwyer, C, Holloway, S and Smith, F (1999) Geographies of New Femininities. Harlow: Longman.
- McRobbie, A (2008) The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change. London: Sage
- Mitchell, J (1974) Psychoanalysis and Feminism. New York: Penguin.
- Pile, S (1996) The Body and the City Psychoanalysis, Space and Subjectivity. London/New York: Routledge
- Rose, G (1993) Feminism and geography: the limits of geographical knowledge. Cambridge: Polity Press
- Skeggs, B (1997) Formations of Class and Gender: Becoming Respectable. London. Sage
- Thomas, M. E (2005). Girls, consumption space and the contradictions of hanging out in the city. *Social & Cultural Geography* 6(4): 587-605.

Gender, samenleving en stedelijk ontwerp

AUTEUR Mukarram Abbas

FOTOGRAFIE Ernst Grantham-Hill, David Goehring, Yvonne Rijpers

VERTALERS Bas van Leeuwen, Yvonne Rijpers

De relatie tussen gender en stedelijk ontwerp roept een hoop gedachten bij me op. Is het waar? Ervaren vrouwen de stad echt op een andere manier dan mannen? Als je dit gelooft, zie je het hele proces omtrent stedenbouwkunde en ontwerp in een ander perspectief.

Er wordt vaak gedacht dat de term gender en het bijbehorende discours alleen over vrouwen en feministische issues gaat. Dit is niet het geval. Gender speelt een belangrijke rol in het debat over zowel vrouwen als mannen en de relatie van beide geslachten tot elkaar. Gender gaat onder andere over de rollen, de verantwoordelijkheden, de behoeften en de interesses van beide geslachten. Toch gaat het merendeel van de gender discussies in het specifiek over vrouwen issues door het onderzoek naar door de geldigheid van vrouwenrechten in verschillende aspecten van de samenleving. Voorbeelden hiervan zijn de thema's vrouwen en armoede, vrouwen en gezondheid en vrouwen en onderwijs.

De betekenis van de term gender staat ter discussie sinds Gayle Rubin haar concept van het sekse/gender systeem presenteerde. Vanaf dat moment is gender op vele manieren door vele academici vanuit verschillende perspectieven gedefinieerd. Matrix (1984) en Moser (1993) zien gender als het verschil tussen man en vrouw binnen hetzelfde huishouden en dezelfde cultuur; het is een sociaal construct dat gedurende de tijd verandert. Deze verschillen beïnvloeden de verwachtingen en ervaringen voor beide seksen binnen de samenleving en daarmee ook hun verantwoordelijkheden, rollen, taken en hun levenspatroon.

Binnen het gender discours zijn er meerdere relevante concepten. Deze concepten zoals gender relaties, gender verschillen, gender rollen en gender behoeften hangen sterk met elkaar samen en vormen samen de basis voor verklaringen over hoe sociale relaties en verwachtingen het leven van man en vrouw beïnvloeden. Door deze concepten en de

verschillende dimensies waarop zij het sociale leven beïnvloeden nader te onderzoeken, helpt om te verklaren waarom man en vrouw de leefomgeving anders gebruiken (Bowlby et al. 1986), zowel binnenshuis als buitenshuis in de bebouwde omgeving (Matrix, 1984).

Samenleving en stedelijk ontwerp

Een nadere beschouwing van de essentie van stedelijk ontwerp helpt met het ontrafelen van de nauwe relatie tussen de fysieke, zichtbare kwaliteit van openbare ruimte met het type sociale relaties en menselijke activiteiten die plaatsvinden op deze plekken.

Carmona (2003), Greed (1998) en Moughtin (1992) zien stedelijk ontwerp als de kunst van het verbeteren van plekken voor mensen – het proces dat zich bezighoudt met de fysiekrumtelijke vorming van steden, om een stedelijke omgeving te creëren die voldoet aan de behoeften en ambities van de samenleving. Stedelijk ontwerp is veel meer dan 'grote architectuur' en meer dan een link leggen tussen deze architectuur en de stedelijke planning die daaraan vooraf ging. Het is betrokken zijn bij het volledige ruimtelijke complex in het planningsveld en bij kwaliteit van het publieke domein in alle dimensies.

In dit opzicht, valt stedelijk ontwerp grofweg uiteen in twee domeinen. Het eerste houdt zich bezig met (distributie van/uitstrooiing van) gebouwen en de plekken daartussen – voor functionele en visuele kwaliteit. Het tweede domein houdt zich bezig met het creëren van verschillende sociale activiteiten en verschillende sociale kansen op deze plekken. Dit tweede domein kan gezien worden als de sociale dimensie van het stedelijk ontwerpen en hoe meer mensen de ruimte gebruiken, hoe succesvoller het ontwerp van de plek is.

De sociale dimensie van stedelijk ontwerp kan ook gezien worden in de vijf basisdimensies die Kevin Lynch in zijn boek *Good City Form* benoemt: vitaliteit, gevoel, controle, geschiktheid en toegankelijkheid (vitality, sense, control, fit, and access). Deze basisdimensies zijn

allemaal nodig voor het succes van een publieke ruimte. Al deze dimensies zijn gerelateerd aan behoeftes en ambities van de samenleving.

In de loop der tijd, is 'ruimte' geconceptualiseerd in twee hoofdstromingen: essentialistische conceptualisatie –de ruimte als een container, onafhankelijk van de objecten (mensen in de ruimte); en non-essentialistische conceptualisatie –de ruimte bestaat door de interrelaties van objecten (sociale relaties). Het eerste concept gaat uit van de onafhankelijke causale macht van de ruimte, terwijl het tweede concept ruimte ziet als een sociaal construct dat een werkelijk effect heeft op het dagelijks leven van mensen.

Ervaren vrouwen de stad echt op een andere manier dan mannen?

Velen geloven (net als Dear en Wolch, 1989) dat de stedelijke omgeving van grote invloed is op de activiteiten patronen van mensen en hun sociale leven in die ruimte. Jan Gehl (1996) verklaart hoe het ontwerp van de stedelijke omgeving gedrag beïnvloedt. Hij beargumenteert dat het ontwerp van een plek invloed heeft op het aantal mensen dat die plek gebruikt en op het soort en de duur van activiteiten die men daar beoefent.

Ford (2000) stelt dat schrijvers zoals Jane Jacobs en William H. Whyte

geloven dat: "Goede straten, trottoirs, parken en andere openbare ruimtes het beste in de menselijke natuur naar boven brengen en voorzien in de fundamenteën voor een geciviliseerde en beschaafde/fatsoenlijke samenleving. Alles komt goed als we het ontwerp maar goed krijgen."

Lawson (2001) stelt dat mensen die collectief leven op een bepaalde plek, geneigd zijn om regels te definiëren ten aanzien van het gebruik van die plek. Deze regels geven zowel de cultuur en tradities als de behoeftes van die samenleving weer. Lawson verheldert dit punt door te suggereren dat het vormen van een rij een bewijs is van conventioneel gedrag dat zijn oorsprong vindt in verschillende signalen in de ontworpen omgeving. Als er bijvoorbeeld touwen worden gebruikt als begrenzing in een bepaalde publieke ruimte geeft dat het signaal dat de gebruikers van die ruimte zich op een bepaalde manier moeten gedragen (ze moeten in de rij staan) om te bereiken wat ze willen (naar het theater).

In dit opzicht zijn de bebouwde omgeving en de gebruikers ervan meer dan alleen met elkaar verbonden: ze zijn van invloed op elkaar en worden beïnvloed door elkaar. Mensen formaliseren ruimte in lijn met hun cultuur, waarden, behoeftes en ambities. Tegelijkertijd beïnvloedt de ruimtelijke organisatie hun gedrag.

Gender en stedelijk ontwerp

Stedelijk ontwerp gaat met name over het creëren van betere plekken voor mensen – het vestigen/leggen van een wederzijdse relatie tussen de ruimte en de gebruiker (de samenleving). Vanuit gender perspectief wordt de samenleving onderverdeeld in twee hoofdcategorieën: mannen en vrouwen. Ruimtelijk ontwerp is succesvol als het voldoet aan de behoeftes van de gehele samenleving. Aangezien vrouwen een groot aandeel hebben in de samenleving, leidt dit tot de vraag: voldoet de ruimtelijke omgeving aan de waarden en behoeftes van vrouwen? De relatie tussen gender en planning werd voor het eerst gelegd in de jaren '70. Gedurende de tweede feministische golf wordt er onderzoek gedaan naar vrouwen en de stedelijke omgeving. Sinds de jaren '80 is er een gender discours ontstaan binnen theorieën en debatten. De inzet van vrouwenbeweging leidde ertoe dat gender issues onderdeel werden van het planningsproces, op academisch en professioneel niveau. Veel thema's, zoals planning met en voor vrouwen, gender planning en vrouwelijke planningsbehoeften begonnen aandacht te krijgen.

Het is echter wel waard te melden, dat er al veel eerder zorgen van vrouwen over de stad en het stedelijke leven waren. Na de Amerikaanse Burgeroorlog en de wederopbouw hadden Amerikaanse vrouwen, die eeuwenlang leden onder sociale marginalisatie, het moeilijk de wereld te overtuigen dat ze meer waren dan huismussen wiens hoofdverantwoordelijkheid het dienen van huis en kinderen was. Als resultaat van deze inzet ontstond de 'Women's Club Movement' een van de eerste vrouwenbewegingen in Amerika, met als doel de vrouwelijke levenssfeer uit te breiden naar buitenshuis, in de samenleving.

De ideologie van 'municipal housekeeping' kwam rond dezelfde periode op en stoelde op de aanname dat het huis van een vrouw groter was dan vier muren, dat haar huis de stad was en dat het dus

ook haar verantwoordelijkheid was de stad schoon en veilig te houden. Dit concept zorgde voor de bewustwording van de nieuwe rol van vrouwen in het openbare leven, de uitbreiding van hun verantwoordelijkheden naar de stad en het opvatten van de stad als een plek die ze kunnen vormen.

Vrouwen ervaren de stad anders

Als we de vraag "Voldoet de ruimtelijk omgeving aan de behoeftes en waarden van vrouwen?" willen beantwoorden, moeten we eerst onderzoeken of vrouwen inderdaad andere behoeftes en interesses heeft in de stedelijke omgeving, en of ze de stad op een andere manier ervaren dan mannen.

Feministische wetenschappers stoppen veel energie in het bewijzen dat de huidige stedelijke omgevingen niet geschikt zijn voor vrouwelijke ambities en waarden. Ze voorzien in een ruime voorraad aan interpretaties die deze claim ondersteunen. De basis van deze interpretaties is dat stedelijke planning altijd een mannenberoep is geweest en steden gevormd zijn door hun visie. Zoals Clara Greed en anderen stelden: vrouwen hebben een achterstandspositie in de stad omdat mannelijke planners stedelijke oplossingen hebben bedacht vanuit hun eigen perceptie van 'logisch' en 'normaal'. Zij hebben dus gepland voor de behoeftes van 'mensen zoals zij'.

Daarnaast werden vrouwen niet genoemd in de verhalen over de (planning) geschiedenis. Volgens de feministische historici is er een in de geschiedschrijving een grote kloof, of zijn er ontbrekende stukken in

de puzzel van de planning geschiedenis. Dit heeft te maken hebben met de vrouwen kwesties die nooit geadresseerd zijn. De geschiedschrijving vertelt meer het 'hem' (de his-story) dan het 'haar' verhaal (de her-story) en negeert het feit dat het bestuderen van vrouwelijke ervaringen in het verleden helpt om het verleden door vrouwenogen te zien.

Mensen formaliseren ruimte in lijn met hun cultuur, waarden, behoeftes en ambities. Tegelijkertijd beïnvloedt de ruimtelijke organisatie hun gedrag.

Het ruimtelijk model van de 20ste eeuw was ook niet handig. Met het onderscheid tussen de 'mannelijke steden en vrouwelijke suburbs' (Saegert, 1980) bestendigde het de notie van gescheiden sferen waar de plek van de vrouw het huis was en de man gezien werd als de kostwinner die buitenshuis regeerde. Om de vrouwelijke participatie te vergroten in het publieke leven, vochten feministes voor de 'opstand van de publieke vrouw' en benadrukten ze de noodzaak van een serieuze verandering in het planningsbeleid en in de ruimtelijke

structuren van de metropolen.

Een van de sterkste argumenten, in mijn optiek, is de veranderende rol van de vrouw in de samenleving. In de loop van de tijd zijn vrouwen zich meer en meer gaan bewegen van de huiselijke sfeer naar de publieke sfeer. Ze zijn de stad en de stedelijke omgeving meer en op een andere manier dan voorheen gaan gebruiken. Er komen continu nieuwe manieren van het gebruik van openbare ruimte door vrouwen bij. De levenspatronen van vrouwen zijn hoe dan ook van invloed op hun behoeften en interesses in de stedelijke omgeving. Zo vertrouwen vrouwen in het algemeen bijvoorbeeld meer op openbaar vervoer dan mannen, wat leidt tot een verhoogde waarde van het openbaar vervoer voor hen.

Veel vrouwen die meerdere rollen vervullen (moeder, werknemer, kostwinner) ondervinden beperkingen in tijd en ruimte om al deze rollen te vervullen. Ze proberen daarom hun leven strategisch in te richten om deze beperkingen te overwinnen door bijvoorbeeld hun keuzes over werk, dagopvang en woonruimte samenhangend te maken. Bijvoorbeeld: een werkende moeder die geen auto tot haar beschikking heeft, probeert haar werk en dagopvang in de buurt van de busroute te regelen om haar toegang tot het openbaar vervoer te vergemakkelijken. Feministische wetenschappers brachten ook een andere interessante notie onder de aandacht voor wat betreft het vrouwelijke perspectief op stedelijkheid, te weten: "vrouwen delen wel dezelfde ruimte, maar niet dezelfde ervaring". Er is een grote diversiteit tussen vrouwen, bepaald door verschillende factoren zoals leeftijd, klasse, geloof, cultuur en etniciteit. Daarom is het van belang de samenhang tussen de natuur van en de relatie met deze factoren te begrijpen en de manier waarop deze het leven van vrouwen in steden beïnvloedt.

Conclusie

De feministische visie op de stedelijke omgeving helpt bij het bereiken van een versterkt gevoel voor de soort stedelijke plekken die passen bij het leven van vrouwen. Een van de benaderingen die hierbij helpt is om de sociale aspecten en de ruimtelijke aspecten van de stad die verbonden zijn met het leven van vrouwen te analyseren. Om te kunnen begrijpen hoe een bepaalde groep vrouwen de stad gebruikt, moeten we de aspecten die van invloed zijn op hun sociale en ruimtelijke leven onderzoeken, zoals sociale verwachtingen en gender relaties enerzijds en het huidige stedelijk beleid en de organisatie van ruimte anderzijds.

Ten slotte is dit misschien het moment om onze manier van denken te veranderen en moeten we beter ons best doen om de gender visie volwaardig onderdeel te laten zijn in het planningsbeleid. Mannen en vrouwen gebruiken de stad beide en ze hebben beide het recht om zich comfortabel en tevreden te voelen in hun eigen stad.

Mukarram Abbas (mabbas@vub.ac.be) is architecte en promovendus bij de Vrije Universiteit Brussel, Centre for Urban Research COSMOPOLIS - City, Culture & Society.

Literatuurselectie

- Carmona, M. et.al. (2003) Public Places- Urban Spaces. Great Britain: Architectural Press
- Greed C. (2006) 'Making the divided city whole: mainstreaming gender into planning in the united kingdom' In: tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, Vo. 97, No. 3, July 2006, pp. 267-280(14). Blackwell Publishing
- Greed, C., Roberts, M. (1998) Introducing Urban Design, Interventions & Responses. Singapore: Longman
- Norlander, K. (2003) Some Reflections on Gender Relations, Gender and power in the new Europe the 5th European Feminist Research conference. August 20-24, 2003 Lund University, Sweden
- Kristine B. et.al. (2000) Gendering the city, U.S.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Matrix (1984) Making Space: Women and the Man-made Environment. London: Pluto
- Moser, C. (1993) Gender Planning & Development. USA & Canada: Routledge.
- Moughtin, C. (1992) Urban Design: Street & Square. Great Britain: Butterworth Architecture.
- OECD Conference (1995) Women in the City: Housing, Services & Urban Environment, OECD
- Polity Press (1994) The Polity Reader in Gender Studies, Polity Press

Gender gelijkheid in Latijns-Amerikaanse steden

AUTEUR Carolina Mojica

FOTOGRAFIE Jesús Gorriti, Ryan Drake-Stoker

VERTALER Yvonne Rijpers

Gender gelijkheid in stedelijke ontwikkeling gaat over het promoten van steden die zowel mannen als vrouwen in gelijke mate aanspreken. Wat zijn de recente kenmerken en bijdragen op dit gebied in Latijns-Amerikaanse steden?

Het is bekend dat onze huidige steden georganiseerd zijn rondom de economische distributie van activiteiten, gedomineerd door het model van de 20ste eeuw, waar werk en huisvesting ruimtelijk van elkaar gescheiden werden gehouden.

Sinds die tijd hebben sociologen, geografen, architecten en specialisten van verschillende vakgebieden gewezen op de complexe en verschillende relaties van vrouwen op deze plekken, met name wanneer hun activiteiten te maken hebben met hun rolmodel, voornamelijk het in stand houden van de bevolking (voortplanting).

Angelsaksische specialisten hebben een historie van onderzoek naar deze kwestie en zijn een referentiepunt geworden in dit veld. In patriarchale economieën zoals die in Latijns-Amerika worden de behoeften en belangen van vrouwen op een conventionele manier onderdrukt in beleid, planning en onderzoek. Studenten die begaan zijn met gender en stedelijke ontwikkeling zijn, op basis van de Angelsaksische bijdrage, in de vroege jaren '80 begonnen met

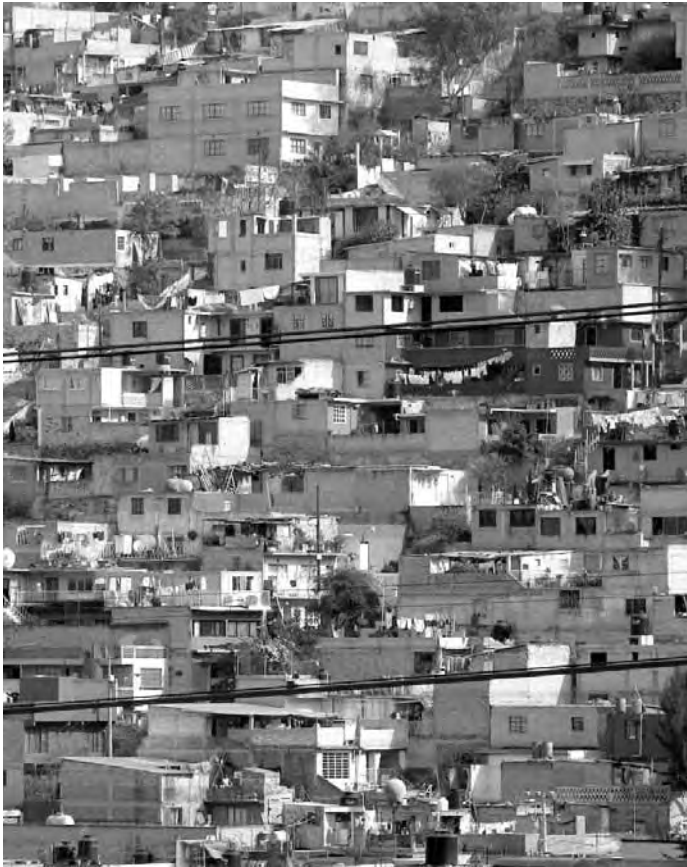
In patriarchale economieën zoals die in Latijns-Amerika worden de behoeften en belangen van vrouwen op een conventionele manier onderdrukt in beleid, planning en onderzoek

onderzoek om dit in de context van de plaatselijke realiteit te zetten. Langzaam maar zeker groeiden hun bijdragen, die aantonen dat de verschillende manieren van het belichamen van gender zijn samengesteld uit bepaalde geografische contexten. Dus... wat zijn de recente kenmerken en bijdragen op dit gebied in Latijns-Amerikaanse steden?

Integratie van gender

De institutionalisering van gender in beleid was de beste manier om de implementatie van de afspraken die in de Wereldconferentie van Vrouwen en de Millennium Ontwikkelingsdoelen zijn gepromoot door de Verenigde Naties te verzekeren. Deze vormden een institutioneel framework voor operationele activiteiten op het gebied van vrouwen en ontwikkeling in Latijns-Amerikaanse landen. Om deze internationale afspraken om gender gelijkheid in de regio uit te voeren, hebben overheden een juridisch framework geïmplementeerd en in de jaren negentig het Nationaal Vrouweninstituut opgericht.

Voor wat betreft de stedelijke ontwikkeling hebben de Verenigde Naties Conferentie over 'Human Settlements' (Habitat I en II) en het 'Europees handvest voor vrouwen in de stad' de basis voor de latere 'Wereld handvest voor vrouwen in de stad' gelegd die is gepresenteerd op het World Urban Forum in Barcelona 2004. Dit handvest werd geleid door het Latijns-Amerikaanse 'Habitat Netwerk' en werd een referentiepunt voor de regio. In dit handvest was de rol van het netwerk cruciaal in het incorporeren van twee aspecten: i) een democratisch gebiedsmanagement waarbij participatie van vrouwen fundamenteel moet zijn in het bepalen van stedelijke politiek en beslissingen in locale overheden en ii) sustainable steden; waarbij het recht van vrouwen op landbezit en gelijke toegang tot stedelijke kansen wordt gedefinieerd, evenals de implementatie van veilig transport dat beantwoordt aan hun behoeften op het gebied van mobiliteit en het recht op veilige steden. Daardoor kwam gender gelijkheid in stedelijke ontwikkeling ook op de agenda van de Nationale en/of Lokale Vrouwen Instituten. Deze benadering stond nu zij aan zij met de opvatting van de Grassroots Feminist

Organisation, de NGO's en studenten die al lang bezig waren met het promoten van gender gelijkheid – het resultaat van een bijeenkomst van al deze actoren heeft geleid tot interessante en vruchtbare projecten in de regio. Hieronder wat voorbeelden.

Ontwikkelen van gender statistieken

Gender-gevoelige indicatoren en andere metingen van verandering bleken een eerste stap om instituties aan te spreken op hun commitment naar gender en het mogelijk maken van betere planning en acties die nodig waren voor instituties en de wetenschappelijke wereld. In de Latijns-Amerikaanse context was er een gebrek aan seksespecifieke data op alle gebieden, zowel op regionaal en lokaal niveau, evenals schaarse informatie op specifieke geografische schalen. Echter, tien jaar na de vaststelling van het Beijing Platform for Action, hebben Latijns-Amerikaanse landen significante vooruitgang geboekt in de verzameling, analyse en het gebruik van gender indicatoren, hoewel er nog steeds gebreken en tekortkomingen in de landen zijn. In 2005 hadden alleen Chili, Costa Rica, Mexico, Nicaragua, Panama, Dominicaanse Republiek en Uruguay een onafhankelijk systeem van periodieke en vergelijkende gender statistieken, terwijl gender indicatoren onder de autoriteit van de nationale bewegingen voor de vooruitgang van vrouwen in Brazilië, Argentinië en Ecuador nog steeds niet bestaan en het aantal gender indicatoren berekend door de nationale instituten van Bolivia en Peru is constant aan het mislukken.

De hoofdindicatoren die in de regio zijn ontwikkeld, tonen aan dat gender ongelijkheid voorkomt op het gebied van bevolking, vruchtbaarheid, huishouden en familie, onderwijs, gezondheid, participatie, geweld, inkomen en armoede, onbetaald werk en het gebruik van tijd. Een goed voorbeeld van een gender indicator systeem is het model

project dat in Mexico is geïmplementeerd in 2007, als middel voor stedelijke ontwikkeling. Het project, Geografisch Informatie Systeem van Gender Statistieken, voorziet het nationale instituut (INEGI), dat samen met het Geo Onderzoekscentrum (Centre Geo) dat verantwoordelijk was voor het ontwikkelen van deze tool als een taak van de Kamer van Afgevaardigden (LX Legislatura de la Cámara de Diputados) van informatie.

Het model genereert de indicatoren en faciliteert de harmonisatie tussen de nationale, regionale en lokale niveaus door het in kaart brengen van de metingen en het is opengesteld voor consultatie op internet. Ondanks de regionale ongelijkheden vinden de Economische Commissie van Latijns-Amerika en het Caribische gebied dat er vooruitgang is geboekt op gebieden zoals het gebruik van vergelijkbare bronnen, het incorporeren van gender in de mainstream statistische agenda en de groeiende vraag van gebruikers van gender statistiek vanuit verschillende overheidssectoren. Echter, empowerment/zelfverwezenlijking en gender geweld zijn twee van de grote thema's die moeten worden opgenomen in de regio's op alle niveaus.

Leven in veilige steden

Feministische onderzoekers in de planning en geografies hebben de angst van vrouwen voor criminaliteit en geweld in verband gebracht met stedelijke ontwikkeling, met het argument dat de angst voor criminaliteit echt is en echte consequenties heeft voor vrouwen en daarmee als een mechanisme van sociale controle werkt dat bijdraagt aan systematische gender discriminatie door het belemmeren van het gebruik van openbare ruimte en recreatie faciliteiten door vrouwen. Deze onderzoekers zijn ook begonnen met empirisch onderzoek naar de relatie tussen angst van vrouwen voor criminaliteit en het vermijden van specifieke stedelijke plekken. Ze vonden dat vrouwen tweemaal zoveel kans liepen dan mannen om zich onveilig te voelen en dat terwijl

Door het geweld en de onzekerheid in steden is stedelijke veiligheid de focus geworden voor het vrouwelijke politieke activisme in steden zoals Londen, Montreal en Toronto

mannen meer risico lopen om slachtoffer te worden van criminaliteit in de publieke ruimte. Door het geweld en de onzekerheid in steden is stedelijke veiligheid de focus geworden voor het vrouwelijke politieke activisme in steden zoals Londen, Montreal en Toronto. In deze en andere steden, werkten vrouwen samen met de lokale overheden en burgerinitiatieven om de veiligheid van openbaar vervoer, woningen en openbare ruimte te verbeteren en die meer te laten beantwoorden aan de behoeften van vrouwen en kinderen. Deze ervaringen werden de basis voor het project 'Safe cities: violence against women and public politics' door UNIFEM – United Nations Development fund for Women in Zuid-Afrika, ondersteund door de Spanish Agency for International Cooperation (AECI). Het programma is ontwikkeld in Colombia

(Bogota), Argentinië (Rosario) en Chili (Santiago). Dit is de eerste keer in de regio dat dergelijke strategieën voor veiligheid worden toegepast. Het project heeft 4 hoofddoelen: i) onderzoek en kennis vergaren over veiligheid en zekerheid, ii) het incorporeren van deze zienswijze in lokale en publieke agenda's, iii) strategieën in steden en, iv) het opbouwen van netwerken en feedback tussen participanten onderling. Het programma is momenteel in ontwikkeling en heeft continu activiteiten in de steden, zoals informatie bijeenkomsten in de ghetto's van Chili. Het programma zal zich ook uitbreiden naar Guatemala, Brazilië, El Salvador en Peru, ditmaal onder de naam 'Cities without violence against women, safe cities for everyone'.

Veilig vervoer

In een stad met 9 miljoen inwoners (2005), is de Lokale Vrouwen Instututie van Mexico City een veiligheidsprogramma voor het openbaar vervoer gestart. Uit de gegevens bleek dat bijna een miljoen vrouwen een of meerdere typen geweld hadden ondergaan; daarvan was bijna de helft slachtoffer van seksueel geweld, en 65% van de vrouwen van geweld in de openbare ruimte. Het programma 'Reis veilig' begon met de bekendmaking in 2007 van de 'General Law for Women's access to a life free of violence'. In deze nieuwe wet werden geweld en seksueel misbruik voor het eerst erkend als misdrijven. Daarna volgde een campagne tegen seksuele intimidatie (Figuur 1) in het gehele openbaar vervoer en educatieve lessen voor alle werknemers van de overheid. Het programma, uniek in het land, droeg een strategie uit. Onder andere: exclusieve wagons voor vrouwen en kinderen in de metro

gedurende het spitsuur; meer politie vrouwen in de grote stations; een noodhulplijn; bewakingscamera's in de meest onveilige verbindingen die door het publiek waren benoemd; aandachtsgebieden; geluidssystemen en noodknoppen. De laatste fase zal worden gelanceerd als pilot project met onder andere een openbare bus voor vrouwen, oudere mensen en kinderen in een van de meest gerapporteerde gebieden van de stad.

Vrouwelijke architecten en planologen

In 2007 werd de wet van de gender gelijkheid goedgekeurd in Spanje. Deze stelde voor het eerst principes, criteria en mechanismen vast om gender gelijkheid nationaal te promoten. Alle departementen moeten hun budget opnemen, promoten en investeren in activiteiten die door deze nieuwe wet ondersteund worden. Het Spaanse ministerie van huisvesting begon met diverse strategieën, een daarvan was om een speciale editie van vrouwelijke architecten en planologen samen met universiteiten en professionele organisaties van architecten in de Zesde Biennale BIAU Lissabon 2008 op te nemen, onder de naam 'Ramen wijd open naar de wereld'. Voor de eerste keer in tien jaar, nam de Latijns-Amerikaanse Biennale van Architectuur en Urbanisme (BIAU) de deelname van architecten en planologen uit Latijns-Amerika en Spanje wiens werk het gender gelijkheids principe vertegenwoordigde op. 16 projecten werden geselecteerd voor de tentoonstelling. Er was een eerste prijs en 3 speciale nominaties: Casilda Barajas uit Mexico, Janette Sánchez uit Peru and Daniela Urrutia uit Uruguay. Hun werk ging respectievelijk om het ontwerpen en bouwen van gezondheidscentra met inheemse/autochtone bewoners; onderdak voor alleen-

staande moeders; en vrouwelijke ervaringen in hedendaagse steden. De eerste award was voor het Boliviaanse team, gecoördineerd door Marina Sturich, wiens project een innovatieve gender blik wierp op het herstellen van lokaal erfgoed. Door lokale tradities op waarde te schatten, ervan te leren en hun problemen te kennen, om daardoor samen alternatieven te ontwikkelen met de gehele samenleving, gebaseerd op landelijk(ruraal) toerisme. Er waren ook deelnemers van Spanje, Portugal, Puerto Rico, Argentinië, Colombia, Brazilië, Peru, Ecuador en Venezuela en de gemene deler van alle projecten in de tentoonstelling was een belangrijke richtlijn: samenwerken met de gemeenschap en hun sociale behoeften op lokaal niveau aandacht geven. Het bevorderen van de rol en participatie van vrouwen in stedelijke ontwikkeling is van vitaal belang in het creëren van redelijke steden zodat deze beter beantwoorden aan gender behoeften, in het bijzonder de verwachtingen van vrouwen, met name die vrouwen die in armoede leven in hoogstedelijke gebieden zoals Latijns-Amerika, met tweederde van de populatie die in steden leeft. Echter, er zijn andere sferen waar rekening mee moet worden gehouden gezien het werk dat er gedaan moet worden voor gender gelijkheid in steden, zoals onderzoek op gebieden als sociale woningbouw, lokale planning en ontwerp van wijken, en zelfverwerkelijking van vrouwen. Er wordt ook belangrijk werk gedaan van onderaf, gebaseerd op vrouwen groepen en burgerinitiatieven bij lokale ontwikkelingskwesties.

Carolina Mojica (mojica.carolina@gmail.com) is geboren in Mexico City en PhD student op faculteit Geografie van de Complutense Universiteit te Madrid. Ze werkt momenteel aan een onderzoek bij de SEG groep aan de Universiteit Gent.

Literatuurselectie

- Escapa Garrachón, R. (2003). *Mujeres, ciudadanas diagnóstico inicial*. Barcelona: Red Urbal, Diputació Barcelona.
- Falú, A., & Segovia, O. (Eds.) (2007). *Ciudades para convivir: sin violencias hacia las mujeres*. Santiago, Chile: Ediciones Sur.
- Levy, C. (2003). *Ciudad y género. Una ciudad más justa: el género y la planificación*. In: *La ciudad inclusiva*. Santiago, Chile: CEPAL, Cooperazione Italiana.
- Mojica Segovia, Carolina (2008). *Presentación del libro Mujeres Arquitectas y Urbanistas Iberoamericas*: Madrid, Ministerio de Vivienda de España.
- McDowell, L. (2000). *Género, identidad y lugar: un estudio de las geografías feministas*. Madrid: Ediciones Cátedra.
- Nagar, R., Lawson Vicky, McDowell, L., & Hanson, S. (2002). *Locating Globalization: Feminist (re) readings of the subjects and spaces of globalization*, *Economic Geography*, 78, nr. 3, pp. 257-284.
- Nelson, L., & Seager, J. (Eds.) (2004). *A companion to Feminist Geography*. London: Wiley-Blackwell.
- Sabaté Martínez, A., Castelao López, M., Díaz Muñoz, M. D. L. Á., Gago García, C., Rodríguez Moya, J. M., & Serrano Cambroner, M. (2007). *Hacia un sistema de indicadores de género en España: un análisis territorial*. Madrid: Ministerio de Igualdad.
- Sánchez de Madariaga, I. (2004). *Urbanismo con perspectiva de género*. Andalucía: Instituto Andaluz de la Mujer.
- Veleda da Silva, S. M., & Lan, D. (2007). *Estudios de geografía del género en*

América Latina: un estado de la cuestión a partir de los casos de Brasil y Argentina. *Documents D'anàlisi Geogràfica*, 49, pp. 99-118.

Ontwerpcriteria voor het domein van de flaneurs

AUTEUR Tra My Nguyen

FOTOGRAFIE EN FIGUREN Tra My Nguyen

In veel landen over de wereld genieten mannen en vrouwen van dezelfde kansen, educatie en vrijheid. Desondanks zijn er nog gender verschillen. In dit artikel wordt er ingegaan op de verschillen in de beleving van de stad. Ruimtelijke ingrepen kunnen ervoor zorgen dat beide seksen zich meer evenwaardig kunnen verplaatsen door het publiek domein.

Om gender verschillen in perceptie in de historische binnenstad te onderzoeken maak ik gebruik van een type dat een verkennende rol speelt in de stad: de flaneur. Onder flaneren wordt vaak verstaan: kijken en bekeken worden, maar alleen daarmee wordt de flaneur eigenlijk tekort gedaan.

De flaneur barst van de tegenstellingen: dan weer wil hij zich afzonderen van de massa, dan weer opgaan in de menigte; hij wil rust en dan weer levendigheid. Juist deze tegenstrijdigheden en zijn interpretatie van zijn ervaringen in de stad maakt hem een interessant figuur. De flaneur kent ook een vrouwelijke variant, de flaneuse. Juist over het bestaan van de flaneuse zijn de meningen verdeeld. Schrijvers als, Janet Wolf en Virginia Pollock beweren dat zij niet kan bestaan, omdat ze niet hetzelfde gedrag kan vertonen als de flaneur, namelijk het doelloos rondlopen door de stad. Toch kan worden geconstateerd dat de flaneuse bestaat, zoals Deborah Parsons en Anne Friedberg van mening zijn, echter, in een andere vorm dan de mannelijke variant.

Het flaneren van nu lijkt in veel opzichten op het oude flaneren, er zijn echter ook nieuwe nuances in het flaneren ontstaan. De afstandelijke, esthetische blik van de nieuwe flaneur en flaneuse zijn in feite niet van elkaar te onderscheiden. Mede door dezelfde educatie, vrijheden en kansen hebben ze zich gelijkwaardig kunnen ontwikkelen in Noord Amerika, West Europa en andere plekken in de wereld. Maar toch is er een verschil tussen hen, namelijk de bezetting en beleving van het

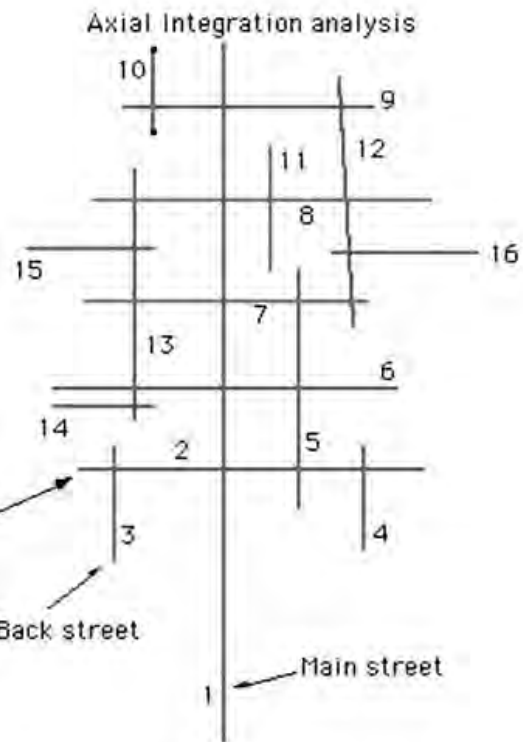
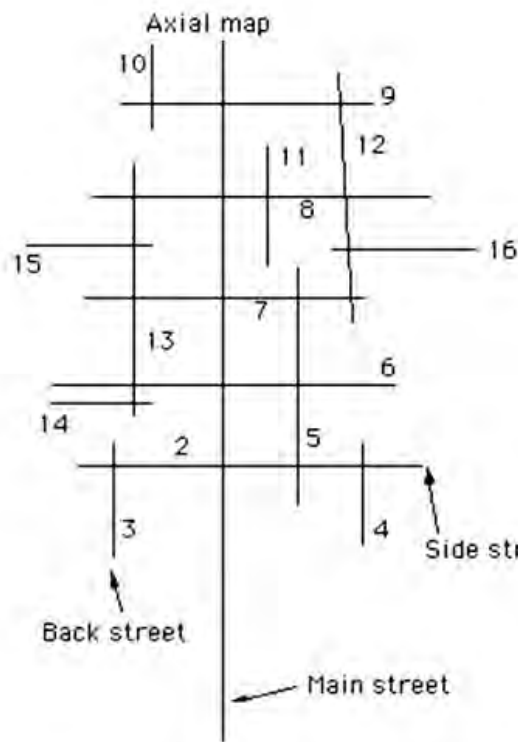
publiek domein. De flaneur kan zonder problemen 24 uur per dag door de stad wandelen, maar voor de flaneuse is dit een stuk moeilijker, wanneer ze geen aanleiding heeft om zich hier te bevinden. Individualiteit en vrijheid definiëren de flaneuse. Om een geschikt milieu voor de flaneuse te ontwerpen zijn de volgende elementen bepalend: ruimtelijke kwaliteit, ruimtelijk structuur, veiligheid en drempelwerelden.

De flaneur barst van de tegenstellingen: dan weer wil hij zich afzonderen van de massa, dan weer opgaan in de menigte; hij wil rust en dan weer levendigheid.

Ruimtelijke kwaliteit

Niet alleen uitzicht is van belang voor de flaneuse, maar ook de afwisseling van sferen, de levendigheid en toegankelijkheid spelen een rol. De omgeving moet uitnodigen tot het verkennen ervan en oriëntatiemogelijkheden bieden. Vrouwen maken over het algemeen veel meer gebruik van landmarks om zich te oriënteren dan mannen, ook zien vrouwen meer op tegen het navigeren, dan mannen. Dit geldt dus ook voor de flaneuse.

Om het flaneergevoel te verhogen moet er afwisseling in sferen zijn, evenals het uitzicht en de kwaliteit ervan. Wanneer gebouwen, straten, waterpartijen en parken goed onderhouden zijn, verhoogd dit de perceptie. Vooral parken met meanderende paden bevorderen het gevoel van spanning en opwindung, dit moet echter wel gepaard gaan met visueel overzicht, anders slaat dit gevoel om in een gevoel van onveiligheid. De mix van snel- en langzaam verkeer kan de afwisseling

Calculating axial integration:

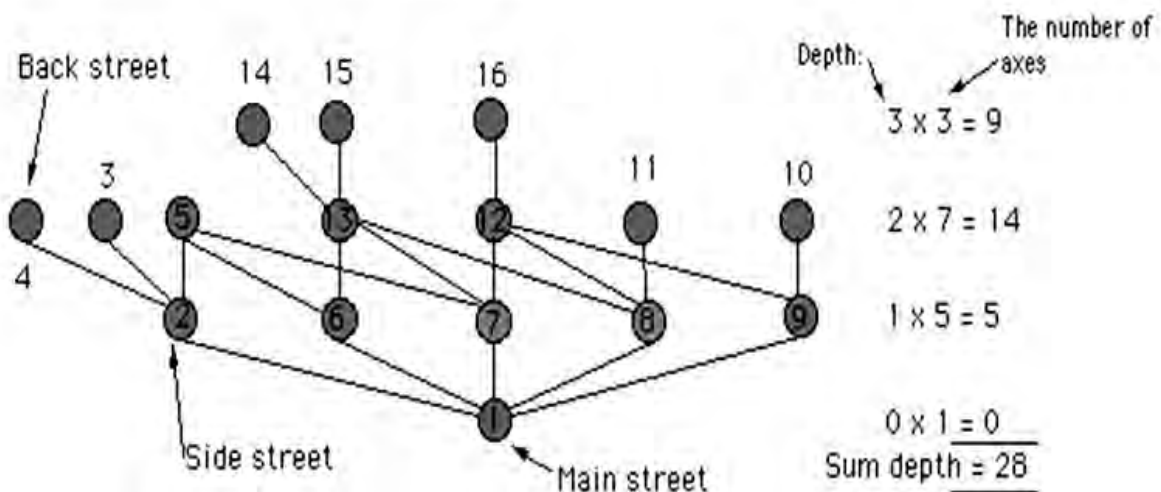
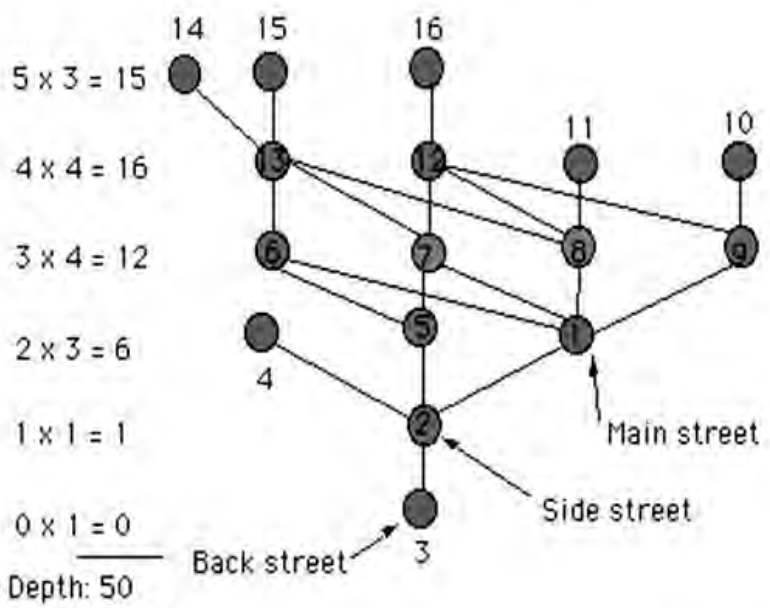
Mean depth for each axis (MD):
 $MD = \text{sum depth} / k - 1$
 $k = \text{number of axes in a system}$
 sum depth = the topological depth from each axis to all other axes
 $D_k = \text{diamond value}$

Calculating the back street ave:
 $(MD) = \text{sum depth} / k - 1 = 50 / 16 - 1 = 3,333333$

Real asymmetry (RA) = $2(MD - 1) / k - 2 = 2(3,333333 - 1) / 16 - 2 = 0,3333333$

Real relative asymmetry (RRA) = $RA / D_k = 0,333333333 / 0,86 = 3,8759689922$

Integration value of the back street: $1 / RRA = 1 / 3,8759689922 = 0,258$

in sferen benadrukken en draagt bij aan de levendigheid op de route. Wanneer de flaneerroute bestaat uit straten die haaks op elkaar staan, wordt de hoofdroute minder duidelijk. Hoe meer de hoofdstraten in elkaar overlopen, hoe beter.

Ruimtelijke structuur

De componenten: levendigheid en toegankelijkheid zijn bepalend voor de inrichting van het flaneerdomein. Hoe levendiger en toegankelijker een straat is, hoe geschikter het is als flaneerdomein. Om deze componenten in de stad te voorspellen, wordt gebruik gemaakt van Space syntax. Space syntax analyseert de manier waarop straten van elkaar verschillen in hun aantrekkingskracht op voetgangers en automobilisten. Als eerst wordt volgens de Space syntax methode alle openbare ruimtes van de stad in kaart gebracht. Deze openbare ruimtes zijn meestal lineair van vorm: straten, boulevards, snelwegen, met uitzondering van pleinen. Door deze lineaire ruimte te weergegeven als lijnen in een netwerk ontstaat hierdoor een axiaal netwerk, waarmee de integratiewaarde op stadsniveau kan worden berekend. (Hillier, 2001) In de axiale analyse wordt aan de hand van integratiewaarden berekend hoe toegankelijk een straat is, zie figuur 1. Sommige straten zijn beter zichtbaar en beter bereikbaar dan andere straten en worden daarom als beter toegankelijk beschouwd. Hoe minder vaak men van richting hoeft te veranderen, hoe toegankelijker de straat is. De toegankelijkheid wordt bepaald door te meten hoe vaak men van elk andere straat van richting moet veranderen, om in de desbetreffende straat te komen. De som van het totale aantal benodigde stappen bepaald de integratiewaarde. Hoe lager de integratiewaarde is, hoe toegankelijker de straat. Deze integratiewaarde wordt voor elke straat afzonderlijk berekend en zo ontstaat een hiërarchie van toegankelijkheid voor alle straten in het netwerk. In figuur 1 is een axiale integratie analyse te zien van een eenvoudig netwerk. Straat 1 is het gemakkelijkst te bereiken vanuit andere straten en is daarom rood gekleurd. De minst toegankelijke straten zijn 15 en 16. Met behulp van de computer kan dezelfde analyse gedaan worden voor grote steden met duizenden straten, zodat de toegankelijkheid en de onderlinge verhoudingen in kaart worden gebracht. (Van Nes, 2005)

Waar in axiale analyses alleen de toegankelijkheid van de straat wordt berekend aan de hand van integratiewaarden, wordt in de isovist analyse het gebruik van de ruimte beter nagebootst. Dit komt doordat isovisten de relatie tussen de bezoeker en de directe omgeving meer gedetailleerd weergeven. De axiale kaart wordt vervangen door een isovist kaart, op deze kaart zijn alle bouwblokken of visuele belemmeringen aangegeven als dichte vlakken oftewel isovisten. Elke isovist wordt aangegeven als knooppunt en de relatie tussen deze knooppunten bepalen vervolgens hoe zichtbaar een isovist is en dus ook of er meer levendigheid kan worden verwacht van een straat of plein. Op deze manier worden er series van globale metingen van isovist velden gemaakt, straten of pleinen die beter zichtbaar zijn, zullen ook meer levendigheid aantrekken. In figuur 2 is een isovist analyse te zien van Maastricht. De lange straat over de St. Servaasbrug tussen het station en het Vrijthof is rood gekleurd en daarom een van de levendigste straten in de stad.

Hoeken die straten met elkaar maken, bepalen ook de toegankelijk-

heid van een bepaalde straat. Er zijn drie soorten bochten die mensen ervaren: geen bocht, T-splitsing of een bocht. Een hoek van 15 graden wordt door mensen niet ervaren, terwijl alles rond de 90 graden wel als een bocht wordt ervaren. Mensen zijn eerder geneigd om flauwe bochten in te slaan om hun eindbestemming te bereiken dan scherpe. (Conroy & Dalton, 2001) Dit betekent dat de grootte van de hoek van twee straten meespeelt in de keuze van de verplaatsing van mensen. Een route met veel scherpe hoeken zullen minder mensen distribueren dan een route met flauwe hoeken. (Turner, 2001) In een ontwerp kan dit worden geïntegreerd door lange zichtlijnen te gebruiken en pleinen op landmarks aansluiten. Scherpe hoeken dienen vermeden te worden om het overzicht te houden.

In het onderzoek naar gender verschillen zijn routes in vier steden geanalyseerd (Nguyen, 2008). Uit de observaties blijkt dat gender verschillen in het gebruik van openbare ruimte niet zichtbaar zijn, totdat winkels sluiten. De flâneuse wordt beperkt in haar vrijheid, omdat ze zich onveilig voelt na sluitingstijden van de winkels. Plotseling verdwijnen de flaneuses van de pleinen en straten. Vrouwen gebruiken de straten als doorgang en niet als een bestemming op zich. Wanneer vrouwen de pleinen gebruiken in de avonden of 's nachts, worden ze meestal vergezeld door anderen. In goed geïntegreerde straten, worden een evenredig aantal mannen als vrouwen gevonden. Hoe meer gesegregeerd de straten zijn, hoe meer de straten door mannen worden gedomineerd. De menigte geeft de flaneuse niet alleen een gevoel van veiligheid, maar het is ook een component van het flaneren: kijken en bekeken worden.

Veiligheid

Om genderverschillen te verminderen, moet veiligheid worden betrokken in een ontwerp. Dit kan door de hoofdroute beter in het infrastructurele netwerk van de stad te integreren en door een verscheidenheid aan attractoren langs de route te plaatsen. Verschillende doelgroepen worden aangetrokken met een andere tijdsbesteding, zodat de hele dag door een 'urban ballet' ontstaat. (Jane Jacobs, 1991)

Door actieve entrees langs de route op te stellen, ontstaat er visueel contact tussen woningen of voorzieningen en de openbare buitenruimte. Aanwezigheid van mensen is een noodzakelijke voorwaarde voor sociale controle, maar dit alleen is niet voldoende. Zicht en overzicht zijn van groot belang voor een gevoel van veiligheid. Het vergroot de persoonlijke controle mogelijkheden en daarmee ook de mogelijkheid om weg te vluchten, wanneer men zich bedreigt voelt. Belangrijk is dus zicht en overzicht vanuit de bebouwing op (semi-) openbare ruimten en zichtlijnen, verlichting en de indeling en inrichting van de buitenruimte. (Van der Voordt & Van wegen, 1991)

Drempelwerelden

De flâneuse houdt zich vooral op in drempelwerelden. Bij een stedelijke drempelwereld draait het om confrontaties tussen mensen en objecten. De overgangsgebieden zijn de plekken waar de verschillende sferen elkaar overlappen en in elkaar overlopen. Het ontwerpen van drempelwerelden in het stedelijke milieu, waarin de grenzen zijn vervaagd tussen interieur en exterieur, biedt kansen voor de stedelijke leefwijze voor de flâneuse. Wat vroeger het publiek domein was, wordt vandaag de dag overspoeld door private initiatieven: terrassen, markten en kiosken, terwijl private ruimtes zoals cafés en overdekte winkelcentra worden overspoeld door het publieke leven. Het resultaat is een tussenruimte: de drempelwereld. De flâneuse heeft behoefte aan deze ruimtes die niet expliciet privé of openbaar zijn, maar haar alle kansen biedt om de ruimte op verschillende manieren te interpreteren.

Het gender verschil dat optreedt in de perceptie van de stad is een complex maatschappelijk probleem. Een multidisciplinaire benadering is daarom onmisbaar. Sociale factoren meenemen in de afweging van ruimtelijke ingrepen is nodig; wanneer deze ontwerpcriteria worden meegenomen in de planningsfase, zal dit niet alleen resulteren in een flâneuse vriendelijk milieu, maar zullen andere doelgroepen ook hiervan profiteren.

Tra My Nguyen (chautram.nguyen@gmail.com) is stedenbouwkundige bij Intronet Advies en medeoprichter van lviet.nl een platform voor Vietnamese jongeren in Nederland

Literatuurselectie

- Boomkens, R. (1998) Een drempelwereld: Moderne ervaring en stedelijke openbaarheid. Rotterdam: NAI Uitgevers
- Conroy, R.A. en N. Dalton (2001) The secret is to follow your nose. 3rd Symposium of Space syntax, p. 47.1-47.14
- Hillier, B. (2001) The theory of the city as object or how spatial laws mediate the social construction of urban space. Atlanta: Georgia Institute of Technology
- Jacobs, J. (1961) The death and life of great American cities. New York: Random House
- Lawton, C. (2002) Gender differences in wayfinding strategies and anxiety about wayfinding: A cross-cultural comparison. Sex roles, vol. 47, no. 9-10, p.389-400.
- Nguyen, C.T.M (2008) De rol van de flâneuse in het stedelijk milieu: Het toepassen van gender kennis bij de herstructurering van de binnenhavens van Vlissingen. Delft: afstudeeronderzoek TU Bouwkunde
- Van Godsendthoven K (2005) Women's passages: A Bildungsroman of female flânerie. Gent: dissertatie
- Voordt, D.J.M. Van der en H.B.R. Van Wegen (1991) Sociale veiligheid en gebouwde omgeving. Theorie, empirie en instrumentenontwikkeling. Delft: Publicatiebureau Bouwkunde
- Van Nes, A. (2005) Space syntax: meten aan de ruimte. Rooilijn, nr.(38)2, p. 69-76.

AGORA

**Energieneutrale stad
= ruimtelijke kwaliteit?**

agora-magazine.nl

**word
abonnee**

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

Homo-ontmoetingsplekken, een omstreden ruimtelijk fenomeen

AUTEUR Maartje Bulkens

FOTOGRAFIE David Sim, Mark Crossfield, See-ming

Overall in Nederland zijn ze te vinden homo-ontmoetingsplekken. Plekken in de publieke ruimte, zoals parken, recreatiegebieden en parkeerplaatsen, waar mannen samenkomen voor seksuele contacten en activiteiten. Een omstreden ruimtelijk fenomeen waarbij niet zelden de zoektocht naar seksuele contacten conflicteert met de normen en waarden van andere gebruikers van dezelfde plek.

Publieke seks tussen mannen is geen recent fenomeen. In oudere culturen bestonden mannenhuizen waar mannen samen kwamen om plezier te beleven in seks met elkaar. In de Griekse en Romeinse tijd was seks tussen mannen een essentieel onderdeel binnen de relatie tussen de meester en zijn student. Seks tussen mannen werd dan ook gezien als gepast en moreel juist gedrag, wat bijvoorbeeld gereflecteerd wordt in de Griekse sport faciliteiten die mannen gebruikten om seks met elkaar te hebben. Echter veranderde met de opkomst van het Christendom de houding ten opzichte van seks tussen mannen. In het rigide Christelijke regime werd sodomie beschouwd als een criminele activiteit waar de doodstraf op stond. De term sodomie werd gebruikt om een veelheid aan seksueel gedrag te beschrijven variërend van anale geslachtsge-meenschap als de ergste vorm tot alle andere seksuele activiteiten die geen voortplanting tot doel hadden. In Nederland zien we vanaf dat moment dat mannen beginnen met het gebruiken van publieke ruimte voor hun seksuele ontmoetingen, zoals bastions, parken en publieke toiletten. Een voorbeeld van een plek die al eeuwen gebruikt wordt als homo-ontmoetingsplek is het Haagse Bos. In de Tweede Wereld oorlog wonnen homo-ontmoetingsplekken aan belang. Het fascistische regime maakte het homoseksuele mensen onmogelijk om open te zijn over hun seksuele oriëntatie, waren zij gedwongen om zo anoniem mogelijk te blijven om deportatie te voorkomen. Dit leidde ertoe dat mannen elkaar ontmoetten op geheime plekken waar privacy en anonimiteit heersten, omdat men nooit zeker kon zijn wie te vertrouwen was en wie niet.

Na de oorlog verspreidde het fenomeen van mannen die geheime en anonieme seks met elkaar hebben geleidelijk en verbreedde zich naar meer en andere plekken. Bovendien ontwikkelde zich vanuit het niets door veranderende seksuele en sociale relaties in de jaren vijftig een levendige homoseksuele subcultuur, waarbij geleidelijk een privatisering plaatsvond van wat eerst publieke ontmoetingsplekken waren in een geheime en gesloten cultuur van dancings en bars. Desondanks wordt nog steeds gebruik gemaakt van publieke ruimte voor seksuele ontmoetingen tussen mannen, wat gekarakteriseerd kan worden als een omstreden ruimtelijk fenomeen.

De heteroseksualisering van ruimte

Het omstreden en problematische karakter van homo-ontmoetingsplekken kan begrepen worden wanneer we publieke ruimte beschouwen als heteronormatief, waarbij de 'homoseksuele' seksuele contacten en activiteiten op homo-ontmoetingsplekken tegen dit heteronormatieve karakter van publieke ruimte indruisen. Heteronormativiteit duidt op de aanname dat heteroseksualiteit de natuurlijke, normale en correcte seksualiteit is, waarmee geïmpliceerd wordt dat alleen seksuele relaties en gedrag acceptabel zijn tussen mensen van tegengestelde seksen. Binnen een heteronormatieve samenleving wordt van mensen verwacht dat zij zich gedragen volgens deze heteroseksuele standaarden. Heteroseksualiteit vormt dan ook de basis waarop de samenleving, families, instituten en publieke ruimte worden geordend. Heteronormativiteit is zo ingebed in onze samenleving dat we zelden vragen stellen bij heteroseksualiteit, maar eerder deze aannames als vanzelfsprekend beschouwen.

Er liggen drie processen ten grondslag aan de heteronormatieve constructie van alledaagse publieke ruimte; de dominante positie van heteroseksualiteit als de ogenschijnlijk normale, natuurlijke en gepaste seksualiteit; de constructie van ruimte op basis van dominante waarden en normen binnen de samenleving; en sommige groepen in de samenleving hebben meer macht dan anderen, en daarom meer rechten om

bepaalde fysieke en sociale ruimtes toe te eigenen en te domineren. Wat volgt uit deze drie processen met betrekking tot de seksualisering van ruimte is dat ruimte wordt geconstrueerd als heteronormatief, omdat de normen en waarden op basis waarvan de constructie plaatsvindt heteroseksueel zijn door de dominante positie van heteroseksualiteit binnen de samenleving. Deze heteronormatieve constructie van publieke ruimte dient niet alleen de instandhouding van publieke ruimte als heteronormatief, maar ook de waarborging van heteroseksualiteit als de natuurlijk, normale en gepaste seksualiteit. Dit komt voort uit het idee dat door de heteroseksuele constructie van publieke ruimte niet-heteroseksuele uitingen en gedragingen out-of-place zijn, waarbij tegelijkertijd wordt gedefinieerd wat in-place is waardoor heteroseksualiteit wordt bevestigd als de natuurlijke, normale en gepaste seksualiteit. In deze zin is de waarborging van normatieve heteroseksuele ruimte afhankelijk van het bestaan van niet-heteroseksuele ruimte.

Dat publieke ruimte een heteronormatieve constructie is wordt bevestigd door onderzoek waaruit blijkt dat homoseksuelen en biseksuelen publieke ruimte voornamelijk ervaren als heteroseksueel. Dat homoseksuelen en biseksuelen dit zo ervaren en heteroseksuelen niet komt voort uit de notie dat het heteroseksuele karakter van publieke ruimte alleen duidelijk is voor diegenen die niet voldoen aan de heteroseksuele normen en waarden binnen publieke ruimte. Omdat overal waar we kijken heteroseksualiteit geaccepteerd wordt als natuurlijk en normaal is het onzichtbaar voor heteroseksuele mensen. homoseksuelen, echter, zien en ervaren heteroseksualiteit overal en mede hierdoor ervaren zij hun seksualiteit als out-of-place. Deze vanzelfsprekende normaliteit van heteroseksualiteit wordt gewaarborgd door regulerende scripts die het gebruik van ruimte manipuleren en controleren. Door het heteronormatieve karakter van ruimte worden uitingen van heteroseksuele affectie, vriendschap en verlangen gezien als acceptabel en normaal in de meeste publieke ruimte, waardoor veel homoseksuelen zich gedwongen voelen om hun seksuele geaardheid te verbergen in publieke

ruimte uit angst voor homofobisch geweld en intolerantie.

Een essentieel element in de regulatie van het gebruik van publieke ruimte is wat Foucault de disciplinerende gaze noemt. De disciplinerende gaze is de notie dat we continue door anderen bekeken worden wanneer we ons in de publieke ruimte bewegen. Het disciplinerende karakter komt tot uiting doordat de gaze mensen aanmoedigt zich te gedragen op sociaal geaccepteerde manieren, en te conformeren aan wat van ons verwacht wordt door verschillende mensen op verschillende plekken. We voegen ons in ons dagelijks ruimtelijk gedrag naar deze algemeen geaccepteerde regulaties. Als een consequentie hiervan vraagt bepaald gedrag geen uitleg of justificatie, en doordat dit onopgemerkt gebeurt, wordt het heteronormatieve karakter van ruimte bevestigd. Het is door deze subtiele processen dat de dominante positie van heteroseksualiteit wordt bevestigd en gewaarborgd, processen die moeilijk te herkennen zijn, en daardoor moeilijk zijn om weerstand aan te bieden, omdat ze deels onbenoemd blijven. De disciplinerende gaze leidt ertoe dat homoseksuelen beperkt worden in het uiten van hun homoseksuele identiteit. Zij kunnen alleen op bepaalde plekken, op bepaalde tijden en zelden in het openbaar hun identiteit uiten. De disciplinerende gaze als een middel om te controleren en te reguleren kan gezien worden als een mechanisme om het onzichtbare zichtbaar te maken, waarbij gedefinieerd wordt wat in en out of place is, wat gepast en niet gepast is, wat normaal en abnormaal is, etc.

Echter, kan men door zichtbaar te zijn een claim maken voor erkenning, waarbij een claim gemaakt kan worden voor een ruimte voor zichzelf. Dit kan gezien worden als een daad van weerstand tegen het heteronormatieve karakter van zowel publieke ruimte als de samenleving. Zichtbaarheid kan ingezet worden door gemarginaliseerde groepen binnen de samenleving om de algemeen aanvaarde en genormaliseerde normen en waarden uit te dagen. Daarbij kan zichtbaarheid gezien worden als een manier om erkenning te krijgen. Echter, willen slechts bepaalde groepen binnen de samenleving erkend worden, en

slechts sommige groepen zijn in staat om op legitieme wijze hun claim voor zichtbaarheid te veranderen. De zichtbaarheid van homoseksuele identiteiten kan dan ook gezien worden als een daad van weerstand tegen het heteronormatieve karakter van publieke ruimte. Door gebruik te maken van zichtbaarheid in de publieke ruimte kunnen niet-heteroseksuelen hun bestaan opdringen aan anderen, daarbij aandacht vragende voor een reconceptualisatie van niet-productieve of monogame seksualiteit als een legitieme en gezonde uiting van seksueel verlangen. Wanneer niet-heteroseksuele handelingen en uitingen expliciet worden gemaakt dan hebben ze de mogelijkheid om het heteronormatieve karakter van publieke ruimte te denaturaliseren.

Een voorbeeld van zichtbaarheid als een claim voor erkenning, en een uitdaging en ontwrichting van het heteronormatieve karakter van onze straten zijn de gay parades. Tijdens deze parades verandert de heteroseksuele constructie van publieke ruimte in een niet-heteroseksuele constructie, waarbij de deelnemers door het tonen van hun niet-heteroseksuele identiteit en de toe-eigening van publieke ruimte het heteronormatieve karakter van publieke ruimte uitdagen en ontwrichten. Ondanks dat deze parades tot doel hebben om publieke ruimte te homoskualiseren, zijn veel gay parades een spektakel geworden voor heteroseksuele consumptie, waarbij homoseksualiteit verwordt tot de andere inferieure seksualiteit. Dit heeft als een contra-effect dat heteroseksualiteit als de normale en natuurlijke seksualiteit wordt herbevestigd, terwijl de deelnemers aan de parade verworden tot de anderen, tot afwijkend van de norm. Op deze manier wordt homoseksualiteit neergezet als de abnormale en onnatuurlijk andere seksualiteit waarbij heteroseksualiteit wordt bevestigd als de normale en natuurlijke seksualiteit.

Ondanks dat deze parades tot doel hebben om publieke ruimte te homoskualiseren, zijn veel gay parades een spektakel geworden voor heteroseksuele consumptie, waarbij homoseksualiteit verwordt tot de andere inferieure seksualiteit

Dus, de ontwrichting van het heteroseksuele karakter van onze alledaagse ruimte door de toe-eigening van ruimte en de zichtbaarheid in ruimte is niet zonder problemen. Wanneer het abnormale zichtbaar gemaakt en duidelijk wordt, dan wordt het normale hierdoor bevestigd en herbevestigd. Op deze manier leidt de claim voor erkenning dan ook niet tot een ontwrichting van heteronormativiteit, maar eerder tot de bevestiging van de dominante positie van heteroseksualiteit zowel in ruimtelijke als sociale termen. Daarnaast leidt zichtbaarheid, het erkend en herkend worden als iemand, als behorende tot een bepaalde groep tot surveillance en de toepassing van de wet. Mensen worden kwets-

baar door hun zichtbaarheid, door de constante disciplinerende gazer, en zichtbaarheid kan zich tegen hen keren, omdat dominante normen en waarden niet veranderen. De strijd voor meer zichtbare seksuele identiteiten zal leiden tot contra-acties, leiden tot geweldsdaden, omdat de zichtbaarheid van niet-conventionele seksuele identiteiten het genormaliseerde en begrijpelijke landschap bedreigt. Een onderzoek in Nederland over de mate van acceptatie van homoseksualiteit binnen Nederland toont aan dat mensen homoseksualiteit niet als problematisch zijn, maar zij hebben moeite met de zichtbaarheid en (affectieve) expressies van homoseksualiteit, voornamelijk wanneer deze afwijken van gender normen. Dat zijn die uitingen en gedragingen die niet beschouwd worden als normaal, zoals de nicht, deze worden gezien als problematisch en als reden voor de afwijzing en aversie voor homoseksualiteit met geweld en potenrammerij als extremen. Deze houding ten opzichte van homoseksualiteit wordt moderne homo-negativiteit genoemd. Het heteronormatieve karakter van de samenleving leidt er dus toe dat sommige niet-heteroseksuelen zich gedwongen voelen om hun seksuele oriëntatie te verbergen of te ontkennen in het openbaar, en helaas zien sommige homoseksuelen zichzelf gedwongen om dit te doen in hun persoonlijke leven vanuit een angst om afgewezen te worden door hun familie, vrienden, collega's, ofwel hun sociale omgeving.

Weerstand tegen heteronormativiteit

De toe-eigening van publieke ruimte door mannen voor niet-heteroseksuele seksueel georiënteerde vrijetijdsactiviteiten kan gezien worden als het bieden van weerstand tegen de heteronormatieve constructie van ruimte, ondanks dat de ruimtelijke seksuele handelingen niet gericht zijn op het uitdagen en ontwrichten van het heteronormatieve karakter van publieke ruimte. De gebruikers van homo-ontmoetingsplekken creëren binnen de publieke ruimte een niet-heteroseksuele ruimte voor henzelf. Op het moment dat de niet-heteroseksuele activiteiten expliciet worden gemaakt dan hebben zij het potentieel om het heteronormatieve karakter van onze publieke ruimte te denaturaliseren. In deze zin dienen de ruimtelijke handelingen van de mannen op homo-ontmoetingsplekken als crisis punten binnen het normale functioneren van onze alledaagse ruimte. Zij destabiliseren en ondermijnen de heteronormatieve constructie van ruimte door de toe-eigening van heteroseksuele ruimte voor de bevrediging van seksuele verlangens en genot. De mannen handelen met hun niet-heteroseksuele gedrag in publieke ruimte in tegen de algemeen aanvaarde waarden en normen die heersen in de publieke ruimte. In deze zin zijn de mannen out-of-place. Dit wordt gereflecteerd in de reacties die mensen geven op internet over homo-ontmoetingsplekken, waarbij duidelijk wordt dat mensen problemen hebben met de seksuele handelingen in publieke ruimte, omdat deze tegen bepaalde gedragscodes in de publieke ruimte indruisen. De problemen komen voornamelijk voort uit het idee dat de handelingen op homo-ontmoetingsplekken zichtbaar zijn voor het publiek. Echter worden de gebruikers van homo-ontmoetingsplekken zelden geconfronteerd met niet-seks-zoekende mensen. Wat duidt op moderne homo-negativiteit verwijzende naar de problemen die mensen hebben met de zichtbaarheid en uitingen van niet conventionele seksualiteiten, zoals homoseksualiteit. Mensen hebben een angst om geconfronteerd te worden met de non-conventionele seksuele handelingen van de

gebruikers van homo-ontmoetingsplekken die het heteronormatieve karakter van publieke ruimte bedreigen, wat leidt tot het tegengaan van het gebruik van publieke ruimte voor niet-heteroseksuele seksuele handelingen.

Zoals gesteld leidt het herkend worden als behorende tot een bepaalde groep tot surveillance en toepassing van de wet. De mannen die gebruik maken van homo-ontmoetingsplekken vallen ten prooi aan de disciplinerende gaze. De gaze beperkt hen in het tonen van hun niet-heteroseksuele gevoelens en verlangens. De gebruikers van homo-ontmoetingsplekken kunnen hun niet-heteroseksuele gevoelens en verlangens tonen op homo-ontmoetingsplekken in hun vrije tijd. Echter wordt dit tegengegaan door de interventie van de politie op homo-ontmoetingsplekken. De meest efficiënte maatregel die genomen wordt is het zichtbaar maken van hen die onzichtbaar wensen te blijven vanwege het belang van anonimiteit en privacy door dan wel het kap-

pen van de bosjes op de homo-ontmoetingsplek of intensievere politie controle. Dit is op twee manieren problematisch voor de gebruikers van homo-ontmoetingsplekken. Ten eerste worden de mannen kwetsbaar door hun zichtbaarheid, niet in termen van zichtbaar zijn, maar doordat het publiek weet waar homo-ontmoetingsplekken gevonden kunnen worden. Deze zichtbaarheid van homo-ontmoetingsplekken leidt dan ook niet zelden tot geweldsdaden met potentieel als een extreem voorbeeld. Ten tweede, door het zichtbaar en duidelijk maken van hen die abnormaal of immoreel zijn in de ogen van de samenleving door maatregelen die de politie neemt, wordt het normale en morele herbevestigd. In deze zin leiden de handelingen van de mannen op homo-ontmoetingsplekken niet tot de ontwrichting van heteronormativiteit, maar eerder tot een bevestiging hiervan.

Zichtbaarheid speelt ook nog op een andere manier een belangrijke rol, doordat de meest efficiënte maatregelen gericht zijn op het zichtbaar

maken van hen die onzichtbaar wensen te blijven. deze maatregelen leiden tot ongewenste situaties voor de mannen aangezien de essentiële elementen voor het gebruik van homo-ontmoetingsplekken geheimhouding, anonimiteit en onzichtbaarheid worden bedreigd. De mannen die gebruik maken van homo-ontmoetingsplekken worden bestraft, beboet, weggejaagd, omdat zij niet voldoen aan de sociale normen die gelden in de publieke ruimte. Dus, ondanks dat zichtbaarheid kan dienen als een claim voor erkenning, op homo-ontmoetingsplekken is zichtbaarheid ongewenst en dient niet als een claim voor erkenning, eerder wensen de gebruikers onzichtbaar en onherkenbaar te blijven. De maatregelen die de politie en de staat nemen om de niet-heteroseksuele activiteiten van de mannen te verbannen uit de publieke ruimte leidt tot de waarborging van het inherente heteroseksuele karakter van onze publieke ruimte, waarmee als effect ook de dominante positie van heteroseksualiteit als de natuurlijke, normale en gepaste seksualiteit wordt gewaarborgd.

De mannen die gebruik maken van homo-ontmoetingsplekken worden bestraft, beboet, weggejaagd, omdat zij niet voldoen aan de sociale normen die gelden in de publieke ruimte

Dus, ondanks dat de mannen die gebruik maken van homo-ontmoetingsplekken een deel van de publieke ruimte toe-eigenen gezien kunnen worden als uitdagers van de heteronormatieve constructie van publieke ruimte door de constructie van ruimte op basis van niet-heteroseksuele normen en waarden, leiden de maatregelen die genomen worden om dit tegen te gaan tot de reconstructie van ruimte als heteronormatief. Door deze reconstructie wordt de dominante positie van heteroseksualiteit herbevestigd en gewaarborgd, wat vervolgens leidt tot de reconstructie van publieke ruimte als heteronormatief, omdat heteroseksualiteit de basis blijft waarop ruimte wordt geconstrueerd. Eerder dan dat de ruimtelijke en seksuele handelingen van de mannen gezien kunnen worden als daden van weerstand zijn deze constituerende daden die leiden tot de herbevestiging van de dominante positie van heteroseksualiteit binnen de samenleving, alsmede tot de reconstructie van ruimte als heteronormatief met als gevolg dat bepaalde mannen zich gedwongen zien hun seksualiteit te verbergen en deze alleen tot uiting te brengen op homo-ontmoetingsplekken.

Maartje Bulkens (Maartje.Bulkens@wur.nl) is promovendus bij de leerstoel Sociaal-ruimtelijke Analyse van Wageningen Universiteit en bij Alterra, onderdeel van Wageningen Universiteit en Research Centre. Dit artikel is gebaseerd op haar afstudeeronderzoek naar homo-ontmoetingsplekken in Nederland in het kader van de masteropleiding Leisure, Tourism and Environment aan Wageningen Universiteit.

Literatuurselectie

- Butler, J. (1990) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York & London: Routledge.
- Browne, K. (2007) *Remaking the Other: Heterosexualising Everyday Space*. *Environment and Planning A: International Journal of Urban and Regional Research* 39, nr. 4, pp. 996-1014
- Cresswell, T. (1997) *Weeds, Plagues and Bodily Secretions: a Geographical Interpretation of Metaphors of Displacement*. *Annals of the Association of American Geographers* 87, nr. 2, pp. 330-345
- Foucault, M. (1984) *De Wil tot Weten. Geschiedenis van de Seksualiteit*. Volume 1. Nijmegen: SUN
- Hekma, G. (1996) *Snoeien in een Wildernis van Vormen. Een Historiografisch Overzicht van de Geschiedenis van Homoseksualiteit*. *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 22, nr. 2, pp. 205-224
- Hubbard, P. (2001) *Sex Zones: Intimacy, Citizenship and Public Space*. *Sexualities* 4, nr. 1, pp. 51-71
- Johnston, L. (1997) *Queen(s)' Street or Ponsonby Poofers? Embodied HERO Parade Sites*. *New Zealand Geographer* 53, nr. 2, pp. 29-33
- Keuzenkamp, S., D. Bos, G. Hekma en J.W. Duyvendak (2006) *Gewoon Doen. Acceptatie van Homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*. Oxford: Blackwell
- Skeggs, B. (1999) *Matter Out of Place: Visibility and Sexualities in Leisure Spaces*. *Leisure Studies* 18, nr. 3, pp. 213-232

Vrouwen die bouwen

AUTEUR Caroline Newton

FOTOGRAFIE Caroline Newton

Vrouwen blijven niet aan de zijlijn staan als het gaat over huisvesting en zijn belangrijke partners in huisvestingsprojecten in Zuid-Afrika. Aan de hand van het verhaal van een groep vrouwen uit Victoria Mxenge, een buurt in het arme oosten van Kaapstad, worden de onderliggende redenen in kaart gebracht.

De complexiteit van de huidige Zuid-Afrikaanse samenleving is geworteld in haar turbulente verleden, met perioden van kolonisatie, oorlog en segregatie. In 1948 kwam de Nasionale Party (NP) aan de macht en werd 'Apartheid' het leidende politieke principe. Dit betekende een complete scheiding van de verschillende bevolkingsgroepen op alle inter-persoonlijke niveaus. Het huisvestingsbeleid in Zuid-Afrika stond steeds in sterk verband met de controle van de arbeiderspopulatie en dus de zwarte bevolking. De wetgeving betreffende planning en huisvesting verankerde het apartheidsbeleid in de ruimte.

Maar ook nadat Nelson Mandela in 1994 aan de macht kwam als de eerste democratisch verkozen president blijft het huisvestingsbeleid problematisch. De regering haalt haar belofte niet om 1 miljoen nieuwe woningen te bouwen binnen de 5 jaar en de woningen die wel worden gerealiseerd zijn van ondermaatse kwaliteit en gelokaliseerd aan de rand van de stad, zodat de bestaande segregatie nog versterkt wordt. De huidige achterstand bedraagt bijna 2 miljoen woningen en het streefdoel uit het 'Urban Development Framework' van 1997, namelijk de creatie van 'ruimtelijke en socio-economisch geïntegreerde stedelijke nederzettingen', lijkt verderaf dan ooit. Binnen dit kader focust dit artikel op een groep arme vrouwen die in Victoria Mxenge, een buurt in het oosten van Kaapstad, op eigen houtje een huisvestingsproject hebben opgestart.

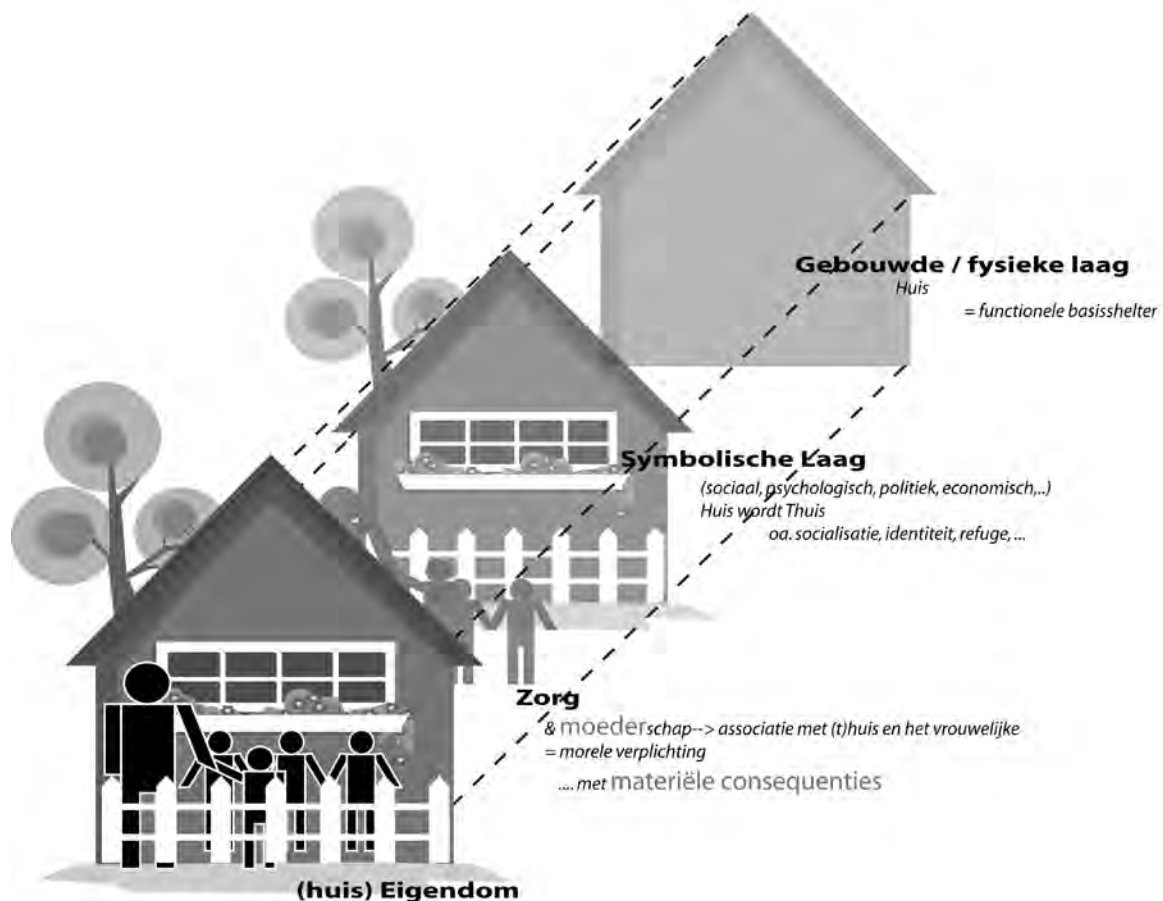
Victoria Mxenge

Het verhaal van Victoria Mxenge begon in 1992, tijdens de turbulente transitieperiode, wanneer een uitzonderlijke vrouw uit één van de informele nederzettingen van Kaapstad samen met 11 andere alleenstaande moeders een spaarplan (het 'Victoria Mxenge Housing Savings

Scheme') opzette om eigen woningen te bouwen. Alle deelnemende vrouwen namen zich voor elke dag een kleine hoeveelheid van hun loon opzij te zetten. Aangezien de vrouwen een maandelijks inkomen hadden dat lager lag dan R800 (ongeveer 100 euro) en ze alleenverdieners waren die instonden voor minstens drie afhankelijke personen, konden ze geen grote bedragen sparen. Langzaam maar zeker bouwden ze hun spaargeld op en al snel begonnen ook andere vrouwen vertrouwen in het initiatief te krijgen. Na een paar jaar was de groep aangegroeid tot 286 leden, waarvan 280 vrouwen. Een deel van het spaargeld werd gebruikt om enkele vrouwen in een technische school in te schrijven waar zij het bouwbedrijf konden aanleren. Via het netwerk dat ze gedurende de jaren opgebouwd hadden werden ze op de hoogte gesteld dat de Kerk een stuk grond wou doneren aan een goed doel. De vrouwen maakten een dossier op en stelden zich kandidaat. Uiteindelijk werden ze de eigenaars van 3 hectaren grond, waarop plaats was voor 148 woningen. Een belangrijk detail is dat niemand individueel eigenaar werd van zijn perceel. In de plaats heeft men ervoor geopteerd alles in een vennootschap te houden waarin elke participerende vrouw aandelen heeft.

De huizen hebben slechts één derde gekost van de kostprijs van de sociale woningen die de overheid bouwt.

De huizen hebben slechts één derde gekost van de kostprijs van de sociale woningen die de overheid bouwt. Dit was enkel mogelijk omdat de vrouwen alles zelf deden: de planning van de nederzetting, het bakken van de stenen en het bouwen van de huizen. Voor specifiek materiaal onderhandelden ze rechtstreeks met de producenten. Zo konden ze hun huizen degelijk isoleren en volwaardig schrijnwerk plaatsen. Elke vrouw kon ook zelf beslissen hoe groot haar huis diende te worden, en dit in functie van de gezinsgrootte.

Rond en in de gemeenschap ontwikkelden zich al snel bijkomende activiteiten. Zo werd er in 1997 al een centraal gelegen gemeenschapscentrum gerealiseerd met oude afgedankte containers. Daarbij hoorde ook een propere, groene kinderspeelplaats die onder direct en constant toezicht staat. De straten zijn ondertussen geplaveid en rond de meeste woningen zijn ook mooi onderhouden tuintjes aangelegd. De overheid merkte al snel dat de wijze waarop de vrouwen participeerden in, en betrokken waren bij, hun buurt een interessante denkpijpe was om het eigen huisvestingsbeleid bij te sturen. In 1998 startte de overheid met de zogenaamde PHP (People's Housing Process) projecten, waarvoor ze de initiatiefnemsters van het Victoria Mxenge project consulteerden. Er werd aansluiting gezocht met gelijkaardige initiatieven doorheen de South African Homeless People's Federation. Deze nationale organisatie brengt meer dan 100.000 gezinnen samen uit ongeveer 1.200 gelijkaardige spaarprogramma's. Van alle leden zijn er meer dan 85% vrouwen. Men heeft een zeer groot netwerk uitgebouwd langs waar men vaardigheden deelt met andere gemeenschappen die met dezelfde problemen geconfronteerd worden. Men slaagt er ook in als een sterk collectief naar de overheden te stappen en gemeenschappelijke eisen af te dwingen. Victoria Mxenge wordt nu lokaal, nationaal en internationaal als een succesverhaal beschouwd. In maart 1998 kwam het project bijvoorbeeld heel sterk in de kijker toen Bill Clinton, de toenmalige Amerikaanse president, Zuid-Afrika bezocht en de first lady een bezoek bracht aan de buurt.

Het huisvestingsdiscours

Het verhaal van Victoria Mxenge leest bijna als een sprookje, maar we moeten ons de vraag stellen wat de motivatie van de vrouwen was om zo'n groot engagement aan te gaan. Het antwoord is deels te vinden in de sterke interrelatie die er bestaat tussen de betekenis van het wonen en de zorgrol die door vrouwen – en moeders in het bijzonder – op wordt genomen. "Ergens wonen" heeft betekenis op verschillende niveaus, van het dagdagelijkse tot de bredere maatschappelijke context. De academische literatuur die zich hier rond ontwikkelde is niet gering. De opzet van dit stuk is dan ook zeker niet om een volledig overzicht te geven van de betekenis van het wonen, maar om een inzicht te verwerven in de reden waarom de vrouwen van Victoria Mxenge in een strijd stapten waarvan het resultaat niet te voorspellen was. In de loop van het artikel worden verklaringen aangereikt die deze waarom-vraag kunnen beantwoorden.

De ideeën en discourses die worden geassocieerd met de woning zijn sterke beelden. Het zijn de iconen van wat in een samenleving naar voor wordt geschoven als het perfecte en succesvolle gezinsleven. Denk maar aan het bij ons gangbare ideaal van het huisje-tuintje-boompje-kindje, een ideaal dat ook heel sterk zijn uitwerking heeft in de fysieke vorm van onze steden en gemeenten. De waarden die worden geassocieerd met de woning zijn deze die doorgaans ervaren worden als "goed" in het publieke discours. Men kan bijvoorbeeld een groot onderscheid vaststellen in de manier waarop er in Vlaanderen wordt gesproken over de private eigendom van een vrijstaand huis met tuin op het platteland versus het bewonen van een sociale huurflat in de

stad. Een discours dat op een dergelijke manier gebruik maakt van dichotomieën werkt (zelf)normaliserend gedrag in de hand: men wil graag voldoen aan het ideaal aangezien men dan wordt opgenomen als een “goed” of “normaal” burger in die samenleving. Zo wordt het huis of het idee van een thuis een ‘ideaal-type’ waarop dromen en verwachtingen worden geprojecteerd, wat het een potentieel machtig concept maakt. Bijkomend zijn al deze betekenissen ook nog verbonden met het concept ‘gezin’. Ook in Victoria Mxenge kunnen we vaststellen dat de vrouwen in de vormgeving van hun woning heel sterk terugrijpen naar typische middenklasse idealen, terwijl hun strijd de dominante machtsverhoudingen (patriarchaat, blanke dominantie, ...) in de Zuid-Afrikaanse maatschappij toch in vraag stelt.

Ik hoop dat ik mijn kinderen nog scholing zie krijgen en naar de universiteit weet gaan

Huis en thuis

De basisbetekenis en ook de meest functionele betekenis van het wonen is die van het huis als een shelter, die ons beschermt tegen invloeden van buitenaf. Zeker tijdens noodsituaties of indien men dakloos is zal deze primaire betekenis de meest belangrijke zijn. Een eerste streefdoel van de vrouwen in Victoria Mxenge is zeker te begrijpen vanuit de behoefte hun kinderen een degelijk onderkomen te bieden. Maar eens aan deze basisbehoefte voldaan is ziet men dat andere betekenisniveaus van veel groter belang worden, en deze zijn veeleer symbolisch dan materieel. Niet enkel verbindt de woning haar bewoners met hun omgeving, het is ook de plek waar men uitdrukking kan geven aan zijn identiteit en status kan tonen. De woning heeft dus ook een sociale en psychologische betekenis. In Victoria Mxenge hangt dit heel nauw samen met het karakter en de identiteit van de buurt. Voornamelijk het feit dat de buurt volledig dankzij vrouwen werd gerealiseerd speelt een belangrijke rol. Of zoals door de vrouwen vaak werd aangegeven: “We hebben wel mannen hier, maar dit is toch een plaats van vrouwen...”. Of: “Ik ben trots op de naam Victoria Mxenge”. In de literatuur worden de begrippen huis en thuis vaak samengevoegd en dan nog vaak in relatie tot de begrippen gezin en familie. Toch moet het beklemtoond worden dat een huis niet noodzakelijk een thuis is, net zoals een thuis niet noodzakelijk gerealiseerd wordt in een huis. Men kan zich ook “thuis voelen” op andere plaatsen en een huis is ook niet noodzakelijk een veilig toevluchtsoord. In ons Westers denken wordt het huis vaak gezien als een plaats waar men zich kan terugtrekken, waar men veilig en geborgen is, een plek die in oppositie staat met de wereld buiten, met het publieke. Deze relatie is verbonden met de dichotomie man-vrouw en het idee dat de man, na een lange dag hard werken, zich kan terugtrekken in een warm en veilig nest. De woning wordt zo het vrouwelijke domein, de plaats waar ze als moeder zorgt voor de kinderen en als vrouw voor haar echtgenoot, de plaats waar ze zo een zorgende en intieme plaats creëert. Hierbij moeten we toch nog twee kanttekeningen maken: ten eerste zijn de dichotomieën binnen/

buiten, privaat/publiek, man/vrouw niet vast, ze kunnen wijzigen in tijd en ruimte. Ten tweede is een huis niet altijd een veilig toevluchtsoord. Vanuit feministische hoek kwam er heel wat kritiek op deze typering van de woning aangezien het evengoed de plek is waar de vrouw onderdrukt kan worden.

Het moederlijke zorgen

Het belang van de woning als de plek waar de primaire socialisatie gebeurt en naar ontologische veiligheid gezocht wordt, wordt in Victoria Mxenge geïllustreerd door de keuze van de vrouwen om hun initiële streven, een betere toekomst voor hun kinderen, te realiseren doorheen hun woning. De beslissing om woningen te bouwen hebben ze niet voor zichzelf genomen, maar voor hun kinderen, in de overtuiging dat de plaats waar kinderen opgroeien (een volwaardige woning versus een krot in de sloppenwijk) doorslaggevend is voor hun toekomst.

De woning is de plaats waar een belangrijk deel van de opvoeding gebeurt, waar waarden en normen worden doorgegeven. Maar het is ook de plek waar ouders hun kinderen omringen met liefde en zorg. Net zoals het ‘thuis’ concept neemt het ‘zorg-concept’ een centrale plaats in binnen de samenleving, maar de invloed die ervan uit gaat is minder open. In het Westen wordt voornamelijk onderzoek uitgevoerd met betrekking tot de zorgsector. Maar ook vanuit het feminisme ging er aandacht naar het idee, voornamelijk naar het verband tussen moederschap, opvoeding en de beperking van de beweegruimte van de vrouw tot de private sfeer. Een deel van de literatuur met betrekking tot zorg is gewijd aan de arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen. Verschillende auteurs hebben aangetoond dat jobs op een verschillende manier geapprecieerd worden en zo in verband staan met de statusverschillen tussen de beoefenaars van deze beroepen. Hoewel deze inzichten interessant zijn, is onze belangrijkste vraag binnen de context van deze bijdrage waarom dit zorgbegrip van belang is in relatie tot huisvesting.

Een belangrijke vaststelling hierbij is dat ‘zorgen voor’ een soort van morele plicht is, een plicht die in direct verband staat met de notie van goedheid. Op een zorgzame manier met de dingen omgaan wordt hoog gewaardeerd in onze samenleving. Opnieuw speelt de (normaliserende) kracht van de dichotomie: zorgzaam en voorzichtig worden geassocieerd met het goede.

Een tweede en nog krachtigere associatie is die tussen het vrouwelijke en het ‘zorgen voor’. Over de hele wereld is het voornamelijk de vrouw die de zorgtaken in een gezin of familie op zich neemt. Zelfs indien we kijken naar samenlevingen waar zowel de man als de vrouw uit huis werken en men dus moeilijk kan stellen dat de vrouw binnen een klassiek stramien aan ‘de haard gekluisterd’ is, zien we dat een zorgketting ontstaat, die toch weer de functie bij de vrouw legt. Isabel Dycks onderzoek is hiervoor betekenisvol. Ze toont hoe binnen de Amerikaanse samenleving de zorg voor het huishouden en de kinderen wordt afgewikkeld op nannies en huishoudsters, die om deze job op te nemen de zorg voor hun eigen gezin overlaten aan hun oudste dochters. Ze toont zeer juist aan dat, ondanks het feit dat we het klassieke beeld van vrouwen, huis en zorg in vraag kunnen stellen omwille van macro-economische processen, dit toch niets verandert aan

de dagdagelijkse praktijk. Uiteindelijk zijn het toch opnieuw vrouwen die zich van de zorgtaken kwijten binnen het private gebeuren van een woning (zelfs indien dit hun eigen woning niet is).

Terug naar Victoria Mxenge

In al het bovenstaande heb ik getracht om te beargumenteren dat het discours over huis en thuis een sterk normaliserend effect heeft. Individuen proberen zich een plaats te geven binnen hun samenleving. Daarom trachten ze te voldoen aan de dominante discourses binnen die samenleving, zoals het huisvestingsdiscours (cfr. huisje-tuintje-boompje-kindje) of dat van het perfecte gezin. Dan heb ik ook getoond dat het discours dat zich heeft ontwikkeld met betrekking tot 'zorg' een even normaliserend effect heeft. En om dit stuk te besluiten wil ik beargumenteren dat de interrelatie tussen de concepten thuis en gezin aan de ene kant en zorg en het vrouwelijke aan de andere elkaar versterken. Vrouwen nemen namelijk beslissingen op basis van hun verantwoordelijkheden ten aanzien van de ander, op basis van hun zorg en bezorgdheid voor die ander, in dit geval hun kinderen. Als je daaraan toevoegt dat vrouwen in de eerste plaats steeds hebben ingestaan voor de opvoeding van de kinderen en dat dit zo optimaal mogelijk gebeurde binnen de privacy van de eigen woning, dan komen we al een heel eind op weg om te begrijpen waarom vrouwen zo veel tijd en energie willen steken in het verwerven van een eigen woning. Het verhaal van de vrouwen in Victoria Mxenge is voor een groot deel te verklaren vanuit bovenstaande analyse van de betekenis van de woning en het zorgconcept. Als we kijken naar de elementen die door de vrouwen zelf naar voor worden geschoven als motivatie voor het initiatief zien we overeenkomsten. Het hele project is gestart vanuit de hoop van een moeder om haar kinderen een betere toekomst te bieden, of zoals één van de vrouwen het verwoordde: "Ik kwam naar Victoria Mxenge om mijn kinderen te laten leven in een bakstenen huis in plaats van een krot. Ik hoop dat ik mijn kinderen nog scholing zie krijgen en naar de universiteit weet gaan".

Deze dieperliggende motivatie, met name de zorg voor de kinderen, heeft er ook voor gezorgd dat de vrouwen die het initiatief gestart zijn zich opnieuw gefocust hebben op andere initiatieven eens de woningen gerealiseerd waren. Zo hebben ze bijvoorbeeld een crèche gebouwd en een transportsysteem opgezet om de kinderen naar scholen te brengen in zogenaamde blanke wijken, omdat de kwaliteit van het onderwijs daar beter is dan in de nabijgelegen townships. Het engagement dat de vrouwen aangingen en hun uiteindelijke invloed op het nationale huisvestingsbeleid waren dus een (onbedoeld) gevolg dat is ontstaan vanuit die dieperliggende motivatie om hun kinderen een betere toekomst op de langere termijn te bezorgen.

Caroline Newton (caroline.newton@mac.com) is momenteel werkzaam als docent aan de Hogeschool W&K, departement architectuur Sint-Lucas. Dit artikel is gebaseerd op haar doctoraatsverhandeling. Deze is online beschikbaar op <http://hdl.handle.net/1979/1900>

Literatuurselectie

- Allan, G., & G. Crow (1989) *Home and Family: Creating the Domestic Sphere*. London: Macmillan.
- Altman, I., & C.M. Werner (1985) *Home Environments: Human Behaviour and Environment*. New York: Plenum Press.
- Bowly, S., Gregory, S., & L. Mckie (1997) "Doing Home": Patriarchy, Caring and Space. *Women's Studies International Forum*, 20, 3, pp. 343-350.
- Chodorow, N. (1978) *The Reproduction of Mothering*. Berkeley: University of California Press.
- Clapham, D. (2005) *The Meaning of Housing: A Pathways Approach*. Bristol: The Policy Press.
- Dyck, I. (2005) Suzanne Mackenzie Memorial Lecture: Feminist geography, the 'everyday', and local-global relations: hidden spaces of place-making. *The Canadian Geographer*, 49, 3, pp. 233-243.
- Gilligan, C. (1982) *In a Different Voice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gurney, C. M. (1997) "...Half of me was Satisfied": Making Sense of Home Through Episodic Ethnographies. *Women's Studies International Forum*, 20, 3, pp. 373-386.
- Lavoie, M., De Koninck, T., & D. Blondeau, D (2006). The Nature of Care in Light of Emmanuel Levinas. *Nursing Philosophy*, 7, pp. 225-234.
- Newton, C. (2008) *Social Housing, Urban Policy and Social Capital: Spatial Interrelations in a Third World Context* (Cape Town). Unpublished PhD, K.U. Leuven, Leuven.

AGORA

**Waarom financiert
Antwerpen een
stadsdichter?**

agora-magazine.nl

**word
redacteur**

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

Tijdelijke huur: een permanent randverschijnsel

AUTEUR Fulco Treffers en Jos van Dorresteyn

FOTOGRAFIE Fulco Treffers

Het tijdelijk (ver)huren of gebruiken van een woonruimte is een complex verschijnsel dat voorkomt in de marge van regulier, permanent gebruik. Het is tevens brandend actueel: er gaat geen dag voorbij of iemand heeft er mee te maken. En er is bijna niemand die er nooit eens mee te maken krijgt.

In dit artikel belichten we een aantal aspecten van de tijdelijke huur en verhuur van woonruimtes. Niet om een probleem op te lossen of om een visie te etaleren, wel om het onderwerp op de agenda te plaatsen en de vele mogelijkheden en kansen ervan te belichten. Want zoals we zullen aantonen, verdient tijdelijkheid een permanente plaats. Deze 'tijdelijkheid' kan zowel betrekking hebben op de locatie, op de opstal als op de gebruiker. Ieder van deze perspectieven wordt in dit artikel behandeld. Cruciaal hierbij blijkt het doel te zijn waarom partijen een woonruimte betrekken. Hoewel er geen uitgebreid onderzoek bestaat, lijkt het erop dat met tijdelijk gebruik jaarlijks behoorlijke bedragen gemoeid zijn. Dit artikel besluit dan ook met een concreet voorstel om tijdelijk gebruik een stevigere positie te geven binnen de regelgeving en de woningmarkt. Daar zijn meerdere voordelen aan verbonden, mits we zorgvuldig zijn en misbruik voorkomen.

Men schat dat tussen de twee en vier procent van alle huishoudens aangewezen is op/ gebruik maakt van tijdelijke (ver)huur.

Geschiedenis en verkenning

Wanneer we de geschiedenis erop na gaan, blijkt dat het tijdelijk gebruik van ruimtes voor bewoning een verschijnsel is dat zo oud is als de mensheid zelf. De jagers/verzamelaars uit de prehistorie bleven slechts zo lang op een bepaalde plaats als de beschikbaarheid van de prooi dan wel de opgeslagen voorraad toeliet, en trokken daarna

verder. Eigendomsrecht, of de bescherming ervan, had in die tijd dan ook weinig betekenis. In een latere fase van de geschiedenis zien we dat de eerste vormen van permanente bewoning samenvallen met het zich vestigen van stammen of gemeenschappen in bepaalde gebieden. Dat permanente had echter eerder betrekking op de locatie dan op het onderkomen zelf. Noch de aard van de materialen (riet, takken en bladeren), noch de bouwtechniek en het gebruikte gereedschap lieten toe om een duurzame en stevige woonst op te trekken. Aardig verschijnsel daarbij is wel de invloed van collectiviteit: waar het voor kleinere groepen mensen vaak onmogelijk was om veel energie te steken in de bouw van stevige hutten, werd bij grotere leefgemeenschappen (de vroegere landbouwgemeenschappen) wel vaak groter en steviger gebouwd.

Door de eeuwen heen nam de kwaliteit en daarmee ook de duurzaamheid van de opstallen langzaam maar zeker toe. Permanent gebruik van woningen werd steeds meer gebruikelijk en werd na verloop van tijd ook vastgelegd in overheidsambities en wetten. Deze boden niet enkel de zekerheid van onderdak, maar ook de zekerheid dat je er kon blijven wonen. De snel groeiende bevolking zette dit principe echter sterk onder druk. Zo erg zelfs dat het in de jaren zeventig van de vorige eeuw aanleiding gaf tot de eerste kraakacties. Tijdens deze babyboomjaren was er een schreeuwend gebrek aan huisvesting, waardoor vele jonge gezinnen noodgedwongen actie ondernamen. De kraakbeweging kende uiteraard zijn pieken en dalen, en heeft ook voor een letterlijke tegenbeweging gezorgd: de anti-kraak. Bijzonder hieraan is dat voor veel gebruikers kraak of anti-kraak eenzelfde vrije leefstijl kenmerkt. Nu door veranderingen in de wetgeving rond kraken een vorm van (soms) tijdelijke bewoning in het gedrang komt, zijn deze ontwikkelingen opnieuw brandend actueel. Nog actueler echter is de wetswijziging die het mogelijk maakt om je eigen huis tijdelijk te verhuren indien dat door de huidige economische tijden niet verkocht raakt, en je zelf al een nieuwe woning bezit en bewoont.

De gebruikers

De termen 'permanent' en 'tijdelijk' zijn in dit betoog al meerdere keren gevallen. Daarbij werd echter niet steeds een onderscheid gemaakt tussen de gebruiker en de ruimte. Bovendien blijft het nog onduidelijk

Tijdelijke gebruikers	Tijdelijke woonruimtes
studenten	Kamerverhuur
krakers (en anti-krakers)	anti-kraak
seizoensarbeiders	Gedoopte/gelegaliseerde kraak
asielzoekers en vluchtelingen	Vakantiewoningen
illegalen	Gebruik van containers e.d., al dan niet omgebouwd tot woonbare ruimtes
migranten 'in transit'	Gebruik van tenten, vaak voor studenten (in sommige studentensteden althans en voorname-lijk tot de herfstperiode) maar ook voor asielzoekers
(ex)delinquenten	Wonen aan boord van schepen
(ex)psychiatrische patiënten	Wonen in mobile homes, woonwagens, campers
zwerfjongeren	Hotels en pensions
huishoudens met problematische schulden	Asielzoekerscentra
'trekkers' zonder vaste woon- of verblijfplaats	Tijdelijk verblijf in instituties (verpleeghuizen, inrichtingen, gevangenissen)
	Leegstaande kantoorpanden en fabrieken

Tabel 1: Categorieën van tijdelijk gebruik

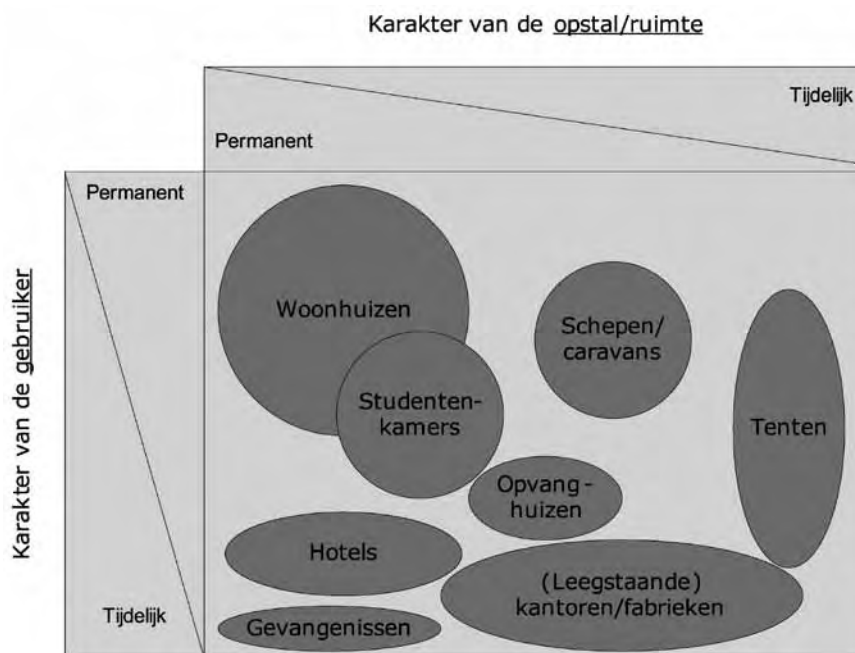
waar de grens ligt tussen permanent en tijdelijk. We gaan hier dan ook eerst wat dieper op in.

Wanneer we focussen op de gebruikers van woonruimtes, dan is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen mensen die – al dan niet uit eigen beweging – slechts tijdelijk gebruik willen/kunnen maken van een bepaalde woonruimte, en mensen die het uitdrukkelijke doel hebben om voor onbepaalde tijd in een ruimte te verblijven. De eerste kolom van Tabel 1 geeft een – zij het zeer indicatieve – opsomming van mensen die tot de categorie van de tijdelijke gebruikers kunnen gerekend worden.

Doel van het gebruik

Wie het bovenstaande schema op zich laat inwerken, zal zich realiseren dat – hoewel het karakter van de opstal vaak redelijk in te schatten is – dit voor gebruikers nauwelijks het geval is. Het zal dus zaak zijn om bij het karakter of perspectief van de gebruiker steeds na te gaan wat het doel is dat hij of zij met de opstal voor ogen heeft. In zeer veel gevallen zal dat doel de hiërarchie van de Maslow-piramide volgen: allereerst een dak boven het hoofd (beschutting), veiligheid en zekerheid, mogelijkheid tot contact (adres), waardering en erkenning (statuut) en de mogelijkheid tot ontplooiing en ontwikkeling. Daar is ruimte voor nodig. Veel mensen nemen daarbij genoeg met - of hebben genoeg aan - de 'normale' vormen die daarvoor ontwikkeld worden. Een kleinere groep heeft behoefte aan meer: een vakantiehuis of een tweede woning in het buitenland.

Er zijn ook veel mensen die behoefte hebben aan oplossingen buiten de 'normale' sfeer. Ook zij hebben behoefte aan beschutting, veiligheid en zekerheid. Maar juist het bijzondere karakter en de mogelijkheden die veel 'niet-normale' ruimtes bieden kunnen zorgen voor een andere uitkomst. Uit bovenstaande voorbeelden blijkt dus dat ook het doel

waartoe de (woon)ruimte gebruikt wordt en de alternatieven die gebruikers hebben, van invloed zijn op de tijdelijkheid van het gebruik zelf.

Juridische en economische aspecten

In de (huur)wetgeving wordt sinds de jaren '60 van de vorige eeuw tijdelijke verhuur van woonruimte slechts toegestaan voor die woonruimte waarvan het gebruik naar zijn aard van korte duur is (BW 7:232). Met andere woorden: voor vakantiehuizen – zelfs al zijn die vaak groter en luxueuzer dan veel portieketagewoningen – mogen wel tijdelijke contracten worden afgesloten. Deze wetgeving is ontstaan in een tijd dat door de grote schaarste aan woonruimte eigenaren/verhuurders onevenredig veel macht kregen en willekeur dreigde. Huurovereenkomsten konden weliswaar voor een bepaalde tijd worden aangegaan, maar als de aard van de woonruimte bedoeld was voor permanent verblijf, dan kon de overeenkomst daar niet zonder meer van afwijken. En zelfs al stelde de tekst van de overeenkomst het anders; verhuurders moesten al van goede huize zijn om aan een huurder de huur voor onbepaalde tijd te kunnen ontzeggen.

Ook economisch gezien is tijdelijke (ver)huur een belangrijk verschijnsel. Desondanks werd nog niet veel onderzoek gedaan naar de omvang ervan. Men schat dat tussen de twee en vier procent van alle huishoudens aangewezen is op/gebruik maakt van tijdelijke (ver)huur. Nederland kent ruim 7,3 miljoen huishoudens en iets meer dan 7,1 miljoen woningen. Ruim 207.000 personen wonen in instellingen. Daarnaast telt Nederland ruim 103.000 recreatiewoningen. Een gemiddeld huishou-

den besteedt per jaar € 10.911 aan wonen op een totaalbesteding van € 31.421. Dat is ruim een derde van het inkomen. Bij de lagere inkomens is dat percentage veel hoger. Van de € 82,3 miljard die we met zijn allen aan huisvesting uitgeven, staat tijdelijke verhuur in voor een bedrag tussen de € 1,6 en 3,2 miljard per jaar. Hoewel dit relatief gezien vrij beperkt is, gaat het toch om een redelijk indrukwekkend bedrag.

Eindigheid aan de tijdelijkheid?

Na de Tweede Wereldoorlog – en zeker sinds de jaren '60 – heeft Nederland flink wat veranderingen ondergaan, ook op het gebied van wonen. Het aantal bijzondere woonvormen neemt toe en ook de wijze waarop die gebruikt worden. Er lijkt sprake te zijn van een toenemende 'normalisatietendens': alles wat oorspronkelijk als 'bijzonder' of 'vreemd' werd beschouwd, wordt langzaam maar zeker binnengehaald in de gewone markt. Daarnaast is er ook telkens weer sprake van nieuwe randverschijnselen. Wij zijn van mening dat we kritisch én zuinig moeten opspringen met die randverschijnselen. Kritisch, omdat hier ook vaak misbruik kan optreden; en zuinig, omdat zij vaak de eerste voorboden zijn van vernieuwing.

Diepgaand onderzoek naar tijdelijke huur is tot nog toe niet of nauwelijks gedaan. Graag zien we in de toekomst dan ook antwoorden op vragen zoals: Hoe groot is de markt van tijdelijke verhuur werkelijk? Hoeveel mensen zijn aangewezen op tijdelijke verhuur? Zorgt het bestaan van de mogelijkheid tot tijdelijke verhuur ervoor dat bepaalde feitelijke problemen verminderen?... Wij noemden het al 'een perma-

Tijdelijke verhuur heeft met andere woorden een toekomst, zeker nu de toenemende diversificatie van levensstijlen en perspectieven ervoor zorgt dat de vraag naar tijdelijke vormen van huisvesting toeneemt.

ment randverschijnsel'. Tijdelijke verhuur heeft met andere woorden een toekomst, zeker nu de toenemende diversificatie van levensstijlen en perspectieven ervoor zorgt dat de vraag naar tijdelijke vormen van huisvesting toeneemt. Tijdelijke verhuur was, en is nog steeds, een soort 'kreukelzone' voor de reguliere markt. Hier worden immers de klappen opgevangen die veroorzaakt worden door te grote verschillen in vraag en aanbod. Zeker in de huidige crisisperiode zien we opnieuw een toename van het aantal tijdelijke contracten. Het is een verbluffend beeld: mensen die hun huis al hebben verkocht maar hun nieuwe woning nog niet opgeleverd kunnen krijgen doordat de bouwer failliet is, waardoor ze met te veel en vaak ook te grote meubels tijdelijk een onderkomen moeten zoeken in een veel te kleine flat die onder normale marktomstandigheden nooit verhuurd zou worden. Nood breekt wetten: ook die van vraag en aanbod. Als de economie zucht, bloeit de tijdelijke markt. Het onderwerp van tijdelijke verhuur moet dan ook een prominente plaats krijgen binnen de discussies over bouwen en wonen en ook in de ontwikkeling van de wetgeving.

In dit artikel zijn we ingegaan op het verschijnsel van tijdelijkheid, en minder op de dilemma's. Het spreekt voor zich dat er zeer zorgvuldig moet worden gewerkt aan een oplossingsrichting waarbij niemand (vastgoedeigenaar noch gebruiker) de dupe wordt van de nieuwe maatregelen. Zo moet misbruik voorkomen worden: verhuurders die hun vastgoed weer vrij beschikbaar willen hebben, zouden tijdelijke huurders een alternatief moeten kunnen bieden, desnoods in samenwerking met andere vastgoedeigenaren die juist op dat moment weer een (tijdelijke) huurder zoeken. De combinatie van enerzijds een verruiming van de mogelijkheden voor tijdelijke verhuur van onroerende zaken (niet alleen woonruimte dus) met anderzijds de verplichting tot het aanbieden van een alternatief aan het einde van de huurtijd, lijkt ons een begaanbare weg. Dit biedt immers een efficiënter gebruik van bestaand vastgoed, meer zekerheden en een groter rendement voor de eigenaars, en meer kansen en zekerheden op huisvesting voor de gebruikers.

Fulco Treffers is oprichter en directeur van het bureau 12N Stedenbouw in Eindhoven en initiatiefnemer van het project Karakterpanden.

Jos van Dorresteijn (1959) is bestuursadviseur bij woningcorporatie Trivire te Dordrecht.

Literatuurselectie

van der Horst, H. (2003) Nederland, de vaderlandse geschiedenis. Prometheus: Amsterdam.

van der Horst, H. (2008) Een bijzonder land. Bert Bakker: Amsterdam.

Bijddendijk, F. (2006) Met andere ogen. Het Oosten Woningcorporatie: Amsterdam.

Florida, R. (2002) The Rise of the Creative Class. Basic Books: New York.

MinVROM (2000) Nota 'Mensen Wensen Wonen', Wonen in de 21e eeuw, CBS – Statline.

Isolatie en connectie van een mijnstad

AUTEUR Sara Geenen

FOTOGRAFIE Sara Geenen

Artisanale goudmijnen worden vaak geassocieerd met uitbuiting, geweld, moreel verderf en isolatie: El Dorado, Sodom en Gomorra in één. Dit beeld moet echter worden genuanceerd. De fenomenen van goudontginning en goudhandel moeten begrepen worden vanuit specifieke lokale dynamieken.

Als er iets is wat godvergeten plaatsen in het Congolese binnenland verbindt met stedelijke centra in Europa, India, Dubai of de Verenigde Staten, dan zijn het kostbare grondstoffen. We denken daarbij in de eerste plaats aan diamanten, coltan en goud. De handel in deze grondstoffen, zo leren internationale campagnes ons, financieren bloedige oorlogen in geïmplodeerde staten en komen enkel criminele organisaties ten goede. Dit beeld is de perfecte illustratie van 'dependency' theorieën en het impactmodel, dat 'the global' voorstelt als destructief, abstract en algemeen, terwijl 'the local' het slachtoffer is, passief en specifiek, en meer en meer opgeslokt worden door mondiale dynamieken. Deze benadering is echter te eenzijdig. Ze laat 'the local' niet aan het woord. Het is nochtans veel interessanter om op zoek te gaan naar het dynamische karakter van het lokale en naar de structuren en actoren die verschillende dimensies met elkaar verbinden. In dit artikel staat een mijnstad centraal, samen met de actoren – mijnwerkers, handelaars, tussenpersonen – die deze stad vorm geven, en die de connectie veruitwendigen van het lokale met het nationale, regionale en globale niveau.

De mijnstad als economisch centrum

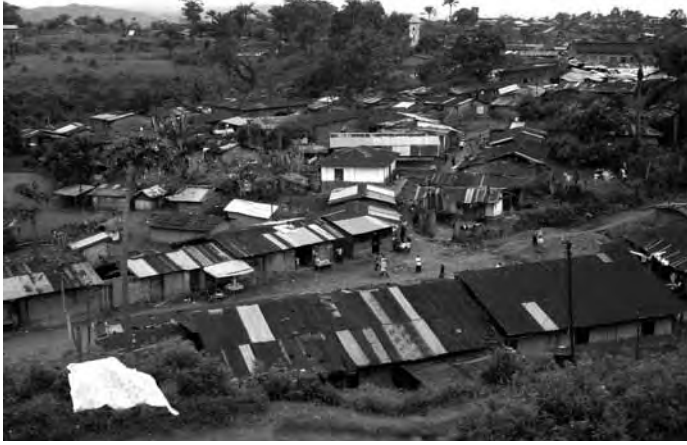
Kamituga is een stad met meer dan 100.000 inwoners, gelegen op ongeveer 120 kilometer ten zuidwesten van Bukavu, in het oosten van de Democratische Republiek Congo (DRC). Hoewel het waarschijnlijk de op twee na (na Bukavu en Uvira) grootste stad is van de provincie Zuid-Kivu, is het voor de mensen die zich in de provinciehoofdplaats bevinden nog steeds 'de brousse'. De weg ernaartoe is dan ook lastig en lang, en wordt sporadisch onveilig gemaakt door Congolese militairen of door de FDLR (Forces Démocratiques pour la Libération du Congo, Hutu-rebellen die momenteel worden bestreden door een coalitie van het Congolese regeringsleger samen met het Rwandese leger, met steun van de MONUC vredesmacht).

Toch is Kamituga een vibrerend centrum. De hoofdstraat wordt omzoomd door allerhande winkeltjes en regelmatig trekt een bord 'Achat d'or- bey nzuri' (hier wordt goud gekocht aan een goede prijs) de aandacht. Van bij het ochtendgloren tot laat in de avond weerkaatst in de stad het geluid van metaal op metaal tegen de bergflanken. Het zijn de 'mamans twangaises' (letterlijk: de vrouwen die fijnstampen) die brokken steen met een metalen stamper tot poeder vermalen. Nadat het poeder gezeefd is en gewassen, kan het steengruis worden gescheiden van de kostbare korrels goud. Deze worden nogmaals gezuiverd door ze samen met bijtend zuur op te warmen boven een houtskoolvuurtje. Vanaf de middag kan je de mijnwerkers door de straten zien lopen. Hun gezichten vuil, hun zaklampen nog op hun voorhoofd, twee broeken over elkaar en in hun binnenzak de buit van de dag, zorgvuldig in een papiertje gewikkeld.

In de 'maisons d'achat' (kantoren waar goud wordt gekocht) bieden ze hun productie te koop aan. Vaak hebben ze al een nauwe relatie met één van de lokale handelaars. Mijnwerkers en handelaars zijn immers van elkaar afhankelijk. De laatsten rekenen op een constante toevoer van goud. De eersten hebben voedsel, drinken en gereedschap nodig. Daarom worden er voortdurend kleine leningen gegeven (enkele dollars, een warme maaltijd, een zaklamp) die later, bij de verkoop, worden teruggevorderd.

Op die manier zijn alle actoren en alle arena's van lokaal tot regionaal, met elkaar verbonden door een lange keten van krediet- en schuldrelaties.

Ver moet je niet zoeken om te zien waar het goud vandaan komt. De 'carrières' (mijnsites) bevinden zich vlak naast het stadscentrum, waar de bergflanken met gaten zijn doorboord. Hier werken de 'creuseurs' (artisanale mijnwerkers) in teams van enkele werkkrachten tot soms meer dan vijftig mijnwerkers, in putten en tunnels die in de rotsachtige bergwanden worden uitgegraven. Sommige tunnels werden tientallen

De 'carrière' waar creuseurs naar goud komen graven

jaren geleden al gegraven door het Belgische mijnbouwbedrijf SOMINKI dat er aan exploratie en exploitatie deed. Maar in 1996, toen Laurent Kabila vanuit het oosten naar Kinshasa oprukte en ook in Kamituga passeerde, trok SOMINKI er weg.

Sindsdien zijn nog meer creuseurs en handelaars hun geluk komen zoeken in Kamituga. Velen komen van het omliggende platteland of uit andere streken in Zuid-Kivu. Sommigen komen uit Bukavu, aangetrokken door de rijkdom die hier in de grond zit. Momenteel zijn er ongeveer 150 à 200 operationele mijnschachten in en rond Kamituga. In de stad bevinden zich ook tientallen 'maisons d'achat', waar goud wordt gekocht: zeventien grote 'maisons' en meer dan vijftig kleinere, soms onafhankelijke bureaus, maar meestal filialen van grotere 'maisons d'achat'.

Netwerken van mijnwerkers en handelaars

Aan het hoofd van een 'maison d'achat' staat een 'patron', een handelaar die meestal in de provinciehoofdstad Bukavu woont en werkt. Sommige patrons hebben verschillende filialen in diverse mijnsites zoals Kamituga, Lugushwa en Fizi. Het maakt deel uit van hun commerciële strategie om te diversifiëren en de toevoer veilig te stellen. In de verschillende filialen stellen ze agenten te werk. Deze werken met het kapitaal van hun patron om goud te kopen. Maar tezelfdertijd proberen ze ook om de prijs nog wat te drukken, om zo zelf een deel van de winst op zak te kunnen steken. Als de prijs van een renge (meeteenheid die ter plaatste wordt gebruikt, 1 renge is 1,26 gram goud) in Bukavu bijvoorbeeld 34 dollar is, zal de agent onderhandelen om te kopen aan 33,5 of 33 dollar, zodat hij een halve tot één dollar per renge op zak kan steken. Deze gunsten ('faveurs') maken ook deel uit van de overeenkomst tussen patron en agent. Uit alle interviews blijkt dat patron en agent een hechte vertrouwensrelatie opbouwen, die wordt gekarakteriseerd als 'vriendschap' of een band tussen 'broers'. Om klanten aan te trekken, gebruiken handelaars een typische strategie. Ze geven kleine 'giften' aan de creuseurs: enkele dollars om wat eten, kledij of werktuigen te kopen. In ruil wordt van de creuseurs dan verwacht dat ze hun productie komen verkopen in dit specifieke bureau. Aangezien creuseurs voortdurend nood hebben aan geld en de productie die ze aanbrengen niet constant en voorspelbaar is, blijft deze krediet- en schuldrelatie bestaan. Ze wordt zelfs versterkt en dit

creëert een grote wederzijdse afhankelijkheid. Op het moment dat de creuseur dan goud komt aanbieden, bevindt hij zich niet in de positie om te onderhandelen. Hij is met andere woorden verplicht om de aangeboden prijs te aanvaarden. Veel patrons geven ook grotere kredieten aan eigenaars van mijnschachten. Op die manier investeren ze in feite rechtstreeks in de ontginning en stellen ze tegelijkertijd opnieuw hun toevoer veilig.

De patrons werken op hun beurt samen met de grote handelaars in Bukavu, waarvan er vele behoren tot de 'nouveaux riches' van de stad. Die handelaars kunnen bijvoorbeeld ook, indien ze al lang samenwerken en elkaar vertrouwen, kredieten verschaffen aan de patrons. Op die manier zijn alle actoren en alle arena's van lokaal tot regionaal, met elkaar verbonden door een lange keten van krediet- en schuldrelaties. Op nationaal niveau vormt het exportbureau de laatste stap. In 2009 waren er slechts twee exportbureaus voor goud officieel geregistreerd in gans Zuid-Kivu: Namukaya en Cotracom. Wanneer we naar hun officiële exportcijfers kijken (in totaal slechts 105 kilo in 2007, 65 kilo in 2008) is het duidelijk dat veel handelaars hun goud rechtstreeks naar de buurlanden smokkelen. De werkelijke productie ligt immers veel hoger. De belangrijkste reden voor deze grootschalige smokkel is de prijs, die in de exportbureaus in Rwanda (Kigali) en Burundi (Bujumbura) hoger ligt dan in de DRC. Bovendien ontsnappen smokkelaars ook aan de hoge exporttaksen die de Congolese regering oplegt.

De mijnstad als eiland en brug

Kamituga is een vibrerend economisch centrum en blinkt paradoxaal genoeg uit in isolatie én in connectie. De stad is tegelijkertijd een eiland en een brug met de nationale, regionale en zelfs globale markten. Tijdens de oorlog van 1998-2003 was Kamituga enkel bereikbaar met het vliegtuig. Over de weg deed je er al snel enkele weken tot drie maanden over om van Bukavu tot in Kamituga te reizen. Maar er werd volop goud geproduceerd en dat moest geëvacueerd worden. De luchtvaartindustrie floreerde dan ook. Enkele lokale ondernemers bouwden hun imperium op de lucratieve combinatie van luchtvaart en goudhandel: ze transporteerden goud naar de provinciehoofdstad of naar het buitenland en brachten moderne consumptiegoederen naar Kamituga. Zelf kochten en verkochten ze ook goud. De transportkosten hiervoor waren zeer hoog. Handelaars die aan boord

'Maisons d'achat' in de straten van Kamituga

wilden, telden 1 dollar neer per kilo goud en 100 dollar voor een passagier. Eén van de gevolgen was dat de lokale markt meer en meer gedomineerd werd door enkele kapitaalkrachtige handelaars die opereerden vanuit Bukavu. Zo bleef Kamituga ook tijdens de oorlog, hoewel het fysiek bijna volledig was afgesneden van de buitenwereld, verbonden met de globale dynamieken.

In 2005, twee jaar na het officiële einde van de oorlog, werd er begonnen aan de herstellingswerken aan de 'Route National 2'. Deze weg verbindt Bukavu en Kamituga (via Mwenga) met elkaar en loopt daarna verder naar Kasongo en Mbuji-Mayi, in de oostelijke Kasaïprovincie. De werken aan de weg worden grotendeels gefinancierd door de Wereldbank en uitgevoerd door Chinese bedrijven. Begin 2009 werd de laatste hand gelegd aan het traject van Mwenga tot in Kamituga en sinds midden 2009 kan de reis Bukavu-Kamituga gemaakt worden in ongeveer vijf uur. Onmiddellijk richtten vaak dezelfde lokale ondernemers een aantal busmaatschappijen op. De prijs voor een enkele rit bedraagt 10 tot 15 dollar. Sommige busdiensten bieden zelfs een directe aansluiting naar Bujumbura. Hier bieden exportbureaus zoals gezegd een hogere prijs voor het goud. Het is een populaire bestemming voor goud dat uit heel Zuid-Kivu wordt gesmokkeld. Een grote verbetering dus voor de mijnwerkers en lokale handelaars die opnieuw een snelle en gemakkelijke verbinding hebben...

Maar de herstelling van de weg blijkt niet enkel positieve effecten te hebben. Eerst en vooral merken we op dat mijnwerkers niet van de gelegenheid gebruik maken om in Bukavu te gaan verkopen. Ze zouden er nochtans een hogere prijs kunnen krijgen voor hun product, aangezien ze op die manier een aantal tussenpersonen overslaan. Maar het is net dit netwerk van tussenpersonen dat zo kenmerkend is voor de lokale economie. Een uitgebreid netwerk van mijnwerkers, eigenaars van mijnschachten, kleine handelaren, commissieagenten en tussenhandelaren heeft zich al sinds de jaren zeventig, toen er parallel aan de industriële productie ook al aan artisanale productie werd gedaan, stevig ingeplant. De persoonlijke relaties tussen al deze actoren zijn van cruciaal belang. En zoals we eerder al opmerkten zijn ze in grote mate van elkaar afhankelijk. Mijnwerkers verkopen liever ter plaatse, in de eerste plaats omdat de hoeveelheden die ze kunnen aanbieden beperkt zijn, maar ook omdat ze steunen op een lokaal netwerk. Eén

van de handelaars merkte tijdens een interview op dat niet elke mijnwerker zomaar naar Bukavu kan gaan, zelfs al heeft hij een grote hoeveelheid te koop. 'Sommigen zijn er nog nooit geweest. Ze hebben iemand nodig die hen de weg kan wijzen. Als ze dat zouden beginnen doen, zou er voor ons [kleine handelaars] niets meer overblijven.' Wat dus voor de creuseurs een mogelijk (maar (nog) niet benut) voordeel zou kunnen zijn, is een nadeel voor de tussenhandelaars. Als de creuseurs niet tot in Bukavu gaan, komen de grote handelaars immers wel rechtsreeks naar Kamituga. De nieuw opgerichte busmaatschappijen brengen steeds vaker handelaars mee uit de provinciehoofdstad. Zij bieden voor het goud de gangbare prijs uit de provinciehoofdstad aan, die dus hoger ligt dan de prijs in Kamituga. Op die manier vormen ze een bedreiging voor de lokale handelaars, die zoals gezegd in feite tussenpersonen zijn en dus op elk pakketje hun percentage moeten verdienen. Als reactie hierop besliste de lokale afdeling van FEC (Federatie van Congolese ondernemingen) eind april 2009 om wekelijkse vergaderingen in het leven te roepen. De bedoeling was om prijzen vast te leggen en zo de concurrentie in toom te houden. Na enkele weken al bleek echter dat verschillende lokale bureaus zich niet hielden aan de prijsafspraken en kreeg het initiatief te lijden onder interne conflicten.

Inderdaad, Kamituga is vaak fysiek geïsoleerd (geweest) van de buitenwereld. Maar tegelijk maakt Kamituga ook volop deel uit van regionale en globale dynamieken.

Ten slotte is er de hernieuwde onveiligheid langs de Route National 2. FDLR rebellen hergroepeerden zich begin 2009 in de uitgestrekte wouden in de buurt van Mwenga en Kamituga. In juli en augustus 2009 vonden er verschillende aanvallen plaats op omliggende dorpen, maar ook op wagens en bussen op de Route National 2. Aanvankelijk werden de aanvallen toegeschreven aan FDLR, maar meer en meer deden geruchten de ronde dat het militairen van het Congolese regeringsleger waren. Opmerkelijk was alleszins dat de gewapende groepen blijkbaar bussen viseerden met goudhandelaars aan boord. Verschillende goudhandelaars verloren vele duizenden dollars in deze plunderingen. Volgens de geruchten zouden de gewapende groepen hierover getipt worden. Ondanks onveiligheid en fysieke onbereikbaarheid, blijft het goud echter van Kamituga naar Bukavu stromen.

Isolatie en connectie

Wanneer we van buitenaf naar Kamituga kijken, lijkt de stad zeer geïsoleerd. De mensen in Bukavu, op zo'n 120 kilometer, kunnen zich vaak helemaal niets voorstellen bij het leven in Kamituga. En het beeld dat een dergelijke stad bij ons in het Westen oproept, is dat van een godvergeten oord, chaotisch, gewelddadig, verderfelijk en moeilijk bereikbaar. Inderdaad, Kamituga is vaak fysiek geïsoleerd (geweest) van de buitenwereld. Wanneer de weg onbruikbaar is – door onveiligheid,

Route Nationale 2, met situering van Bukavu, Mwenga, Kamituga en Kasongo

omwille van slecht onderhoud of tijdens het regenseizoen – is reizen naar Kamituga moeilijk. Maar tegelijk maakt Kamituga ook volop deel uit van regionale en globale dynamieken.

Eerst en vooral hebben verschillende leden van de 'nouveaux riches' in regionale centra zoals Bukavu hun fortuin gemaakt in mijnsites als Kamituga. Eén van de problemen is dat het geld dat in deze mijnsites wordt verdiend, niet ter plaatse wordt geïnvesteerd, maar rechtstreeks naar de regionale centra stroomt. Toch geven meer en meer geïnterviewden aan dat investeerders stilaan ook Kamituga ontdekken. Zo werden er tussen midden 2008 en midden 2009 twee nieuwe hotels gebouwd en vestigden er zich in 2009 enkele ondernemers uit Katanga die verse vis en vlees importeren.

Door de goudhandel zijn er volop Amerikaanse dollars en Congolese franken in omloop. Creuseurs, die meestal slechts enkele dollars per dag verdienen, worden sporadisch geconfronteerd met grote hoeveelheden cash. Ook jonge handelaars die in één van de filialen aan het werk zijn, kunnen op korte tijd soms veel geld verdienen. De overwegend jonge bevolking van Kamituga heeft dan ook een uitgesproken kapitalistische levensstijl aangenomen.

Vandaag uit zich dat in het pronken met de nieuwste modellen van gsm en met opzichtige kledij die vooral uit China en Thailand wordt geïmporteerd. Een ander fenomeen zijn de 'motards'. Deze jongeren hebben een taxi-moto, die dankzij de redelijke staat van de Route Nationale 2 nu grotere afstanden kan afleggen. Volgens één van de geïnterviewden zouden ze 50 tot 100 dollar per dag kunnen verdienen. Motard zijn is dan ook hét nieuwste symbool van succes en prestige in Kamituga. 'De meisjes denken dat ze alles hebben bereikt als ze met een motard kunnen trouwen'. De meeste jongeren gaan dan ook niet naar school.

Een ander effect van de massale mijnbouwactiviteiten is dat er nauwelijks nog aan landbouw wordt gedaan. Als gevolg moeten bijna alle landbouwproducten worden geïmporteerd, wat de prijzen gevoelig doet stijgen. Maar inwoners van Kamituga menen dat de goudhandel toch vooral positieve effecten heeft op de stad, omdat ze 'ontwikkeling' heeft meegebracht. 'Als je hier op straat loopt, kan je je zelfs inbeelden dat je in Kinshasa bent', mijmerde een creuseur. Zo passen de godvergeten mijnstad en haar bevolking zichzelf voortdurend in binnen de regionale en globale dynamieken.

Sara Geenen (sara.geenen@ua.ac.be) is als assistente verbonden aan het IOB (Instituut voor Ontwikkelingsbeleid- en beheer) aan de Universiteit Antwerpen. In het kader van haar doctoraat doet ze veldonderzoek naar de exploitatie van en handel in goud in Zuid-Kivu, DRC.

Literatuurselectie

- Bayart, J.-F. (2000) Africa in the world: a history of extraversion. *African Affairs* 99, pp. 217-267.
- Geenen, S. en Kamundala Byemba, G. (2009) Qui cherche, trouve. Opportunités, défis et espoirs dans le secteur de l'or à Kamituga. In : S. Marysse en F. Reyntjens, *L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire 2008-2009*. Paris: L'Harmattan.
- Hart, G. (2002) *Disabling globalization: Places of power in post-apartheid South Africa*. California: University of California Press.
- Vlassenroot, K. and Raeymaekers, T. (2004) *Conflict and social transformation in Eastern DRC*. Gent: Academia Press.

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA
Faculteit Geowetenschappen
Universiteit Utrecht
Postbus 80.115
3508 TC Utrecht
[e] info@agora-magazine.nl
[i] www.agora-magazine.nl
[postbanknummer] 61 65 799

REDACTIE

Jesper van Loon (hoofdredactie), Roos Menkhorst (eindredactie), Reinier Folkerts (secretaris), Yvonne Rijpers (webredacteur), Marloes Wevers (vertaler), Veronique van Acker, David Bassens, Lomme Devriendt, Carl Dirks, Mirjam Fokkema, Wouter van Gent, Heidi Hanssens, Tina Kelder, Christien Klaufus, Bas van Leeuwen, Sander Lenferink, Martijn van der Linden, Karin Manders, Bruno Meeus, Femke Meijer, Sarah Meys, Peter Pelzer, Nick Schuermans, Stephanie Vervaet, Martin Zebracki.

REDACTIEADVIEZEN

Justin Beaumont, Marco Bontje, Ben Derudder, Steven Kromhout, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maesschalck, Ben de Pater, Casper Stelling, Justus Uitermark.

GRAFISCHE VORMGEVING

Maarten Mieras en Jeroen Sikma

DRUK

A-D Druk bv - Zeist

ABONNEMENTEN (per jaar)

Bibliotheken, bedrijven, instellingen	€47,50
Studenten	€17,50
Overigen	€25,00
KNAG-leden krijgen een korting van	5,00

Alle studenten Sociale Geografie & Planologie aan de Universiteit van Amsterdam en de Katholieke Universiteit Leuven, en alle eerstejaars bachelors van de Universiteit Utrecht, de Rijksuniversiteit Groningen en de Universiteit Gent krijgen via hun instituut een exemplaar. Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd vóór 1 december van het lopende jaar.

ARTIKELEN

Artikelen, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaal-ruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn bij de redactie beschikbaar. Artikelen overnemen is toegestaan met toestemming van auteurs en bronvermelding.

ADVERTENTIES/SCRIPTIES

Informatie via www.agora-magazine.nl of e-mail

De uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van de Faculteit Geowetenschappen (UU), het C.M.Kaninsituut (UvA), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), de vakgroep Geografie (UGent), de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen (RUG) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

Het volgende nummer

'Home/Away' handelt over stedelijke migrantengroepen in België vanuit een transnationaal, grensoverschrijdend oogpunt. Het gaat om individuen en groepen die zich reeds geruime tijd of sinds kort in onze steden gevestigd hebben, zoals (voormalige) gastarbeiders (bv. de Turkse gemeenschap in België), Europeanen uit de recent toegetreden EU-lidstaten, etnische groepen in diaspora (bv. Koerden, joden), politieke en economische vluchtelingen uit Afrikaanse landen (bv. de grote Afrikaanse gemeenschap in Brussel), en vele anderen. Hoewel het debat rond migratie en stedelijkheid uitdrukkelijk in de media aanwezig is, stellen we vast dat het nog steeds overheerst wordt door een discours dat behept is met zonaal en begrepsd denken. Deze drang tot zonerings- en afbakening uit zich in het feit dat stedelijke geografieën van migratie vaak kaderen binnen analyses van 'migrantenwijken' die geproblematiseerd worden omwille van hun socio-economische en/of socio-culturele distinctie. Loskomend van vaak verlamdende sociaal-ruimtelijke concepten die focussen op de begrensdheid van migrantengroepen, hetzij door ruimtelijke segregatieprocessen, hetzij door de socio-culturele constructie van hun anders-zijn, bestuderen we migratie vanuit een transnationaal perspectief. De nadruk ligt hierbij op proces en het 'handelend vermogen' van talloze migranten(groepen) over verschillende schaalniveaus heen en de sociale, politieke en economische kansen die hieruit ontstaan.

ohyescoolgreat. grafisch ontwerp studio voor
print, web en publieke ruimte.

ohyescoolgreat. kan alles op het gebied
van grafisch ontwerp en website ontwerp
en programmering voor u verzorgen!

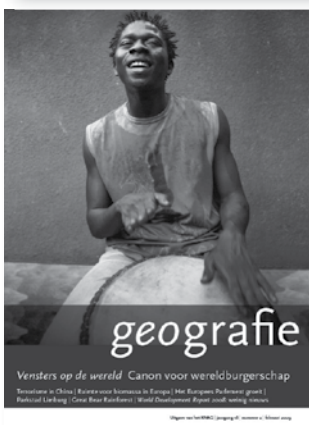
is gericht op communicatie en innovatie in print en web. kan van klein tot groot, art direction tot vormgeving.

bel of mail voor een offerte of persoonlijk gesprek: [of ga naar: www.ohyescoolgreat.com](http://www.ohyescoolgreat.com)
[+31 6 139 540 76](tel:+31613954076) of jeroen@ohyescoolgreat.com

geografie

Hèt tijdschrift voor geografen
en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke ontwikkelingen in Nederland en daarbuiten | reisverhalen | opinies | achtergrondinformatie | recensies | nieuwsberichten | columns | interviews | geografische agenda | boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Geografie verschijnt negen keer per jaar en kost studenten slechts € 32 per jaar, aio's en oio's betalen € 66,50 (normale prijs € 89,50 per jaar). Het lidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAAG), het belangrijkste netwerk voor geografen in Nederland, is bij de prijs inbegrepen.

Kijk op www.geografie.nl of bel 030 253 40 56 voor een abonnement. Een welkomstcadeau ligt klaar!

KNAAG

AD-DRUK-advertentie